

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»
Навчально-науковий інститут психології
Кафедра психології**

Ольхова Софія Олегівна

УДК 159.9

Кваліфікаційна робота

«Психологічні чинники розвитку віктимності в юнацькому віці»

053 «Психологія»

«Екстремальна та кризова психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ С.О. Ольхова

Науковий керівник: Никоненко Олена Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВІКТИМНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	6
1.1. Поняття віктимності та її прояви у юнацькому віці	6
1.2. Психологічні особливості розвитку віктимності та віктимної поведінки у молоді.....	11
1.3. Чинники, що впливають на формування віктимності в юнацькому віці ...	21
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ВІКТИМНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	29
2.1. Організація та методика дослідження	29
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	38
Висновки до розділу 2	57
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКУ ВІКТИМНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	59
3.1. Психологічні техніки профілактики та корекції	59
3.2. Програма заходів щодо формування віктимної поведінки у молоді	63
3.3. Психологічні рекомендації запобігання розвитку віктимності у юнацькому віці.....	71
Висновки до розділу 3	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. Віктимність у юнацькому віці є важливою соціально-психологічною проблемою, оскільки цей період характеризується інтенсивним особистісним розвитком, пошуком власної ідентичності та встановленням соціальних зв'язків. Молодь є особливо вразливою до впливу зовнішніх факторів, що можуть сприяти формуванню віктимної поведінки, зокрема негативних стереотипів, соціального тиску, низької самооцінки та труднощів в адаптації до соціального середовища.

Сучасні дослідження підтверджують, що віктимна поведінка може бути наслідком певних психологічних чинників, таких як особливості емоційної регуляції, рівень тривожності, схильність до підпорядкування чи невпевненість у собі. Важливим є розуміння того, які саме психологічні механізми впливають на розвиток віктимності, що дозволить розробити ефективні профілактичні та корекційні програми для юнацтва.

Актуальність цієї теми також зумовлена зростанням кількості випадків булінгу, маніпуляцій та психологічного насильства серед молоді, що вимагає комплексного підходу до аналізу причин та наслідків віктимної поведінки. Дослідження психологічних чинників віктимності у юнацькому віці сприятиме розробці ефективних стратегій превенції, які допоможуть знизити рівень вразливості молоді до негативного впливу та формувати у них конструктивні способи взаємодії з оточенням.

У сучасному світі, що характеризується високою динамікою та невизначеністю, люди все частіше стикаються зі стресовими та небезпечними ситуаціями, такими як дорожньо-транспортні пригоди, насильницькі злочини, техногенні аварії та порушення норм безпеки. Деякі з цих подій є наслідком випадкового збігу обставин, тоді як в інших випадках людина може несвідомо або навіть навмисно сприяти виникненню загрозової ситуації, що проявляється у формі віктимної поведінки. У таких випадках вона набуває статусу жертви, стаючи об'єктом агресії або маніпуляцій.

Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю розгляду віктимної поведінки не лише як психологічного феномену, а й як соціального явища. Важливо дослідити способи його запобігання, розробити ефективні профілактичні заходи та механізми підвищення психологічної стійкості серед уразливих категорій населення, щоб не допустити перетворення віктимності на проблему загальносуспільного рівня.

Вагомий внесок у вивчення віктимності та розробку заходів профілактики віктимізації в українському суспільстві зробили такі дослідники, як В. Голін та Б. Головкін, які підготували навчальний посібник «Віктимологія». Важливу роль у формуванні наукового підходу до цього питання відіграла праця В. Тулякова «Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи». Також значним доробком стали дослідження О. Джужі та Є. Моїсеєва, представлені в монографії «Проблеми кримінальної віктимології». Крім того, вагомий внесок у розвиток віктимологічної науки зробили В. Голіна, Н. Сметаніна та К. Кулик, які розробили «Навчально-методичний посібник для самостійної роботи з навчальної дисципліни «Віктимологія».

Мета дослідження – дослідити психологічні чинники розвитку віктимності в юнацькому віці.

Згідно мети дипломної роботи були сформовані такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми віктимності у юнацькому віці;
2. Проаналізувати чинники, що впливають на формування віктимності в юнацькому віці;
2. Здійснити емпіричне дослідження дослідження психологічних чинників розвитку віктимності у юнацькому віці;
3. Розробити психологічні рекомендації щодо запобігання розвитку віктимності у юнацькому віці.

Об'єктом дослідження – віктимність особистості.

Предмет дослідження – психологічні чинники розвитку віктимності.

Методи дослідження: Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс методів: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для розкриття сутності та визначення базових понять досліджуваної проблеми, структурування, моделювання для розробки психологічної рекомендації запобігання розвитку віктимності у юнацькому віці, класифікація для виявлення факторів, що впливають на формування віктимності в юнацькому віці; емпіричні – анкетування, бесіда, інтерв'ю, психодіагностичні методики, констатувальний експеримент для вивчення психологічних чинників віктимності осіб юнацького віку; кількісної обробки даних – визначення середніх значень, відсоткових співвідношень, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена для виявлення кореляційних зв'язків між досліджуваними показниками віктимності.

Для емпіричного дослідження психологічних чинників віктимності в юнацькому віці застосовано: шкалу тривожності Спілбергера–Ханіна (адаптація для молоді); методику визначення локусу контролю Роттера; шкалу самотності UCLA (Russell, 1996, адаптація); авторську анкету: "Оцінка сприйняття соціальної підтримки та здатності до самозахисту".

Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою пакета програм Microsoft Office for Windows XP Professional.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані в професійній діяльності практичного психолога для розробки профілактичних заходів щодо зниження рівня віктимності в юнацькому віці. Отримані емпіричні дані сприятимуть формуванню стійкої позитивної самооцінки, розвитку адаптивних стратегій поведінки, підвищенню рівня психологічної стійкості та мотивації досягнення, а також нівелюванню впливу соціально-психологічних і соціально-педагогічних чинників віктимізації.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що її результати можуть бути застосовані у діяльності практичних психологів для створення профілактичних програм, спрямованих на зниження рівня

віктимності серед юнацтва. Отримані емпіричні дані сприятимуть формуванню позитивної самооцінки, розвитку адаптивної поведінки, підвищенню психологічної стійкості та мотивації до самозахисту.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (68 найменування) та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи - 105 сторінок, основний обсяг - 77 сторінок. Робота містить 6 таблиць, 3 рисунків, 8 додатки (на 9 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВІКТИМНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття віктимності та її прояви у юнацькому віці

Одним із ключових понять віктимології є термін «віктимізація», уперше введений у правову літературу Л. В. Франком. Він трактує віктимізацію як процес трансформації особи у жертву або як кінцевий підсумок цього процесу. З його погляду, «віктимність певної особи є... не що інше, як реалізована злочинним актом „схильність“, точніше, здатність стати за певних умов жертвою злочину, або, іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де вона могла бути запобіжною» [31, с. 3-5].

Серед зарубіжних дослідників одним із перших, хто запропонував наукове визначення віктимологічних понять, був Б. Мендельсон. Він використовував похідні від слова «жертва» терміни, що допомагали описати різні рівні віктимності. Зокрема, він наголошував на феномені «жертвовної сприйнятливості», що визначає ступінь схильності особи до прийняття позиції жертви на підсвідомому рівні. На його думку, віктимність визначається рівнем неопірності та вразливості жертви до злочинного впливу з фізичної, психологічної чи соціальної перспективи [37].

На початкових етапах розвитку кримінальної віктимології сформувалися два основні підходи до пояснення природи жертви злочину та її ролі у кримінальних подіях. Згідно з першим підходом, риси характеру, тілесні особливості та поведінка жертви є визначальними факторами злочинної ситуації. Тут акцент робиться на біологічних аспектах взаємодії злочинця та потерпілого, зокрема на можливій генетичній схильності до віктимності.

Другий підхід заперечує біологічний детермінізм і наголошує, що поведінка жертви є лише одним із багатьох чинників, які можуть впливати на злочинну ситуацію. Прихильники цієї концепції доводять, що біологічна спадковість не визначає безпосередньої поведінки людини, оскільки її

особистість формується під впливом соціального середовища, умов виховання та культурних норм суспільства.

Точне визначення віктимності є надзвичайно важливим для формування коректного термінологічного апарату віктимологічної науки, оскільки від цього залежить не тільки правильне розуміння самого феномену, але й ефективність досліджень у цій галузі. Віктимність, як соціально-психологічний феномен, не має однозначного визначення, і тому дослідники наголошують на необхідності комплексного підходу до її вивчення. Важливо враховувати, що віктимність не обмежується лише внутрішніми особистісними характеристиками, такими як емоційна вразливість, низька самооцінка або схильність до залежності від оточення, а також повинна враховувати поведінкові особливості індивіда, його стратегії взаємодії з іншими людьми та специфіку відносин із агресором.

Тобто, аналіз віктимності має враховувати не тільки внутрішні психологічні особливості людини, а й її поведінкові реакції в конкретних ситуаціях, які можуть стати каталізатором для виникнення насильницьких актів або маніпуляцій з боку інших осіб. Це включає в себе оцінку того, як особистість реагує на соціальний тиск, агресію чи загрози з боку оточення, а також наявність у неї певних стратегій самозахисту. Важливу роль відіграє й соціальний контекст, у якому відбувається взаємодія з агресором. Наприклад, у юнацькому віці, коли підлітки тільки формують свої соціальні навички, їх взаємодія з однолітками та авторитетами може суттєво впливати на виникнення ситуацій, що призводять до віктимності. Таким чином, віктимність слід розглядати як результат складної взаємодії психологічних, поведінкових і соціальних чинників, що надають можливість ефективно оцінювати та розуміти цей феномен.

Протилежної думки дотримується Д. Рівман, який стверджує, що віктимність – це не просто схильність людини ставати жертвою за певних обставин, а ще й її нездатність ефективно протистояти злочинцеві. Він підкреслює, що ця нездатність може мати як об'єктивний характер (через

зовнішні чинники), так і суб'єктивний – через особисту неготовність чи небажання чинити опір [35].

Вакулич Т.М. розглядає віктимність як специфічну характеристику особистості, яка має комплексний психологічний характер і визначає поведінку людини, підвищуючи ймовірність отримання нею психологічної травми. Іншими словами, віктимність як риса особистості проявляється у поведінкових особливостях людини, визначаючи її дії та взаємодію з навколишнім середовищем, що, у свою чергу, впливає на ризик віктимізації [4].

Загалом віктимність поділяють на два основних типи: особистісну та рольову. Взаємозв'язок між злочинцем і жертвою, а також обставини, що передують і супроводжують правопорушення, можуть як сприяти, так і зменшувати ймовірність прояву тієї чи іншої форми віктимності.

З огляду на ширший контекст, віктимність можна класифікувати за трьома основними групами: індивідуальною, груповою та масовою [34, с. 178]. Індивідуальна віктимність передбачає наявність у людини певних психологічних, соціальних або біофізичних особливостей, які підвищують ризик опинитися в ролі жертви внаслідок взаємодії із зовнішніми чинниками. Вона визначається тим, як особистісні характеристики людини співвідносяться із соціальними ролями, поведінковими моделями та особливостями взаємодії з потенційним злочинцем.

Групова віктимність притаманна окремим категоріям осіб, які мають спільні соціальні, демографічні чи психологічні характеристики та певним чином піддаються підвищеному ризику стати жертвами злочину. Вона може розглядатися як особистісна (пов'язана з індивідуальними особливостями) або рольова (обумовлена виконуваними соціальними ролями). До груп з високою віктимністю належать представники професій, пов'язаних із підвищеною небезпекою, наприклад, правоохоронці, охоронці, касири, інкасатори. Окрім цього, групова віктимність характерна для соціально вразливих категорій

населення, таких як безпритульні, наркозалежні чи особи, що зловживають алкоголем.

Масова віктимність відображає загальну тенденцію певної частини населення до зазнання фізичної, психологічної чи матеріальної шкоди внаслідок соціальних, економічних чи правових умов. Її рівень можна оцінювати за допомогою статистичних показників, що демонструють динаміку змін у суспільстві. Зростання рівня масової віктимності часто корелює зі збільшенням загальної злочинності, що робить це явище соціально значущим та актуальним для аналізу [34, с. 179].

Вивчаючи віктимність у контексті психосоціальної девіації, необхідно глибше осмислювати значення впливу страху перед злочинністю, який виступає не лише емоційною реакцією, але й соціально-психологічним фактором, що безпосередньо формує ставлення особистості до навколишнього середовища. Цей страх є одним з ключових проявів віктимності як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. Він виникає у відповідь на загрозу особистій або суспільній безпеці та значною мірою залежить як від об'єктивних обставин (злочинна ситуація, криміногенне середовище), так і від суб'єктивного досвіду людини, її соціального статусу, особистісних якостей та рівня адаптації до складних життєвих умов. У свою чергу, страх може бути посилений під впливом таких чинників, як медіаінформація, чутки, особисті або колективні переживання насильства, що підвищують тривожність, емоційну нестабільність і схильність до самообмеження в поведінці.

Таким чином, віктимність слід розглядати не просто як одиничний феномен, а як складне, глибоко інтегроване й багатогранне явище, що формується в результаті тривалої та динамічної взаємодії між індивідуальними особливостями особистості, її поведінковими стратегіями, життєвим досвідом, а також конкретними соціальними та середовищними умовами, у яких вона перебуває. Віктимність може виявлятися як відносно стійка індивідуальна схильність людини до потрапляння в ситуації ризику, загрози, насильства або експлуатації. Така схильність часто обумовлена не

лише суто внутрішніми характеристиками — зокрема, низькою самооцінкою, хронічною тривожністю, емоційною нестійкістю, схильністю до пасивної поведінки чи уникання конфліктів — але й значною мірою зовнішніми чинниками: нестабільним або агресивним соціальним середовищем, браком соціальної підтримки, відсутністю позитивних міжособистісних зв'язків, а також досвідом проживання в дисфункціональних родинних системах, де відсутні моделі здорової взаємодії.

У цьому контексті важливо розрізняти поняття віктимності як психологічної риси або характеристики, що визначає потенційний рівень вразливості особистості до ролі жертви, та віктимізації — як дійсного процесу, тобто конкретної ситуації або сукупності обставин, у межах яких особа стає жертвою злочину, насильства чи маніпуляції. Віктимізація часто зумовлена впливом зовнішніх чинників, які взаємодіють із вже наявними у людини особистісними особливостями, посилюючи ризики та підвищуючи вірогідність потрапляння у небезпечні або травматичні ситуації.

Детальне та системне дослідження феномену віктимності, з урахуванням її багатовимірних проявів — емоційних (переживання страху, провини, безпорадності), поведінкових (схильність до уникання, поступливість, відсутність захисних реакцій), когнітивних (деформація образу себе та світу, зниження критичності мислення) і соціальних (низький рівень інтеграції в соціум, проблеми у встановленні меж) — дає змогу значно глибше зрозуміти специфіку ролі жертви у механізмі злочину або інших девіантних ситуацій. Це, своєю чергою, дозволяє більш точно та обґрунтовано оцінити ступінь активної чи пасивної участі особи в потенційно небезпечних подіях або конфліктах, а також з'ясувати, чи віктимність була першопричиною, чи наслідком певної ситуації.

Застосування такого комплексного підходу значно розширює можливості для розробки ефективних превентивних і психоосвітніх програм, які мають на меті не лише інформування про ризики, але й формування в індивідів навичок усвідомленої, безпечної та відповідальної поведінки у

різних соціальних контекстах. Ці програми можуть сприяти розвитку психологічної стійкості, зміцненню особистісної автономії, формуванню навичок критичного мислення, саморефлексії, а також здатності ідентифікувати загрозові ситуації, вчасно встановлювати особисті межі й ефективно захищати себе у складних або конфліктних міжособистісних обставинах.

Віктимність у юнацькому віці розглядається як схильність особистості до опинення в ролі жертви внаслідок поєднання зовнішніх обставин та внутрішніх психологічних характеристик. У цьому віковому періоді, що характеризується інтенсивним пошуком ідентичності, самоствердженням та нестабільністю емоційного стану, молоді люди можуть виявляти підвищену вразливість до міжособистісних конфліктів, маніпуляцій, психологічного або фізичного насильства. Як зазначає О. В. Никоненко у методичних рекомендаціях з практикуму із загальної психології (2024), віктимна поведінка часто проявляється у формі підвищеної тривожності, зниженого рівня самоконтролю, невміння захищати власні межі, а також у схильності до уникання відповідальності, що робить юнаків і юнок більш чутливими до негативних соціальних впливів та конфліктних ситуацій [18]. Отже, дослідження віктимності у цьому віці має надзвичайно важливе значення для профілактики психологічної вразливості та формування адаптивної поведінки.

1.2. Психологічні особливості розвитку віктимності та віктимної поведінки у молоді

Тривалий час віктимну поведінку вивчали переважно в криміналістичному контексті, що відповідало запитам соціальної практики. Згодом виникла потреба в комплексному підході до аналізу явищ, пов'язаних із віктимною поведінкою (віктимність, віктимізація, віктимна особистість, віктимологія тощо) у рамках міждисциплінарного дослідження. З цієї позиції віктимну поведінку та віктимність можна трактувати як соціально-

психологічні явища, що є поєднанням біопсихосоціальних та індивідуально-психологічних характеристик [27; 28;36].

Як зазначає А. Шиліна, віктимність – це схильність особи до такої поведінки, яка підвищує ймовірність стати жертвою злочину. Вона визначається сукупністю емоційно-особистісних характеристик, що сприяють дезадаптивному стилю реагування, який, своєю чергою, може завдати шкоди фізичному або психоемоційному стану людини [36]. А. Шиліна, М. Іванов та В. Туляков виділяють два основні типи віктимності [27; 36]:

1. Криміногенна віктимність (віктимогенність) – характеризується підвищеною вразливістю перед злочином через провокативну або ризиковану поведінку жертви. У таких випадках людина свідомо чи несвідомо створює обставини, що сприяють вчиненню щодо неї злочину. Віктимогенність провокує злочинців на реалізацію злочинного наміру, навіть за відсутності сприятливих умов для вчинення правопорушення.

2. Некриміногенна віктимність – виникає внаслідок нездатності людини розпізнати потенційно небезпечні ситуації або через їхню хибну інтерпретацію. Цей тип віктимності включає неготовність до самозахисту в певних обставинах, що підвищують ризик стати жертвою. Людина може потрапити в небезпечну ситуацію через необачність, імпульсивні дії, непередбачені контакти, що зрештою призводять до несподіваних злочинів. Крім того, незвичні умови, що дезорієнтують людину та ускладнюють адекватне сприйняття загроз, також належать до цього типу віктимності.

Відомий японський віктимолог К. Міядзява виокремлює два основні типи віктимності: загальна – зумовлена ролевими, соціальними та гендерними характеристиками потерпілого; спеціальна – проявляється у специфічних атрибуціях, установках і властивостях особистості. Науковець наголошує, що взаємне нашарування цих типів призводить до посилення загального рівня віктимності [36, с. 78].

Формування комплексу жертви злочину є складним процесом, що відбувається через низку факторів, серед яких важливу роль відіграє

вразливість особистості, патологічний стан психіки, а також підвищена сенситивність. Вразливість особистості часто є наслідком різних внутрішніх і зовнішніх впливів, таких як стрес, травматичний досвід або недоліки в соціальному середовищі, що посилюють сприйнятливості людини до агресії чи насильства. Патологічний стан психіки, в свою чергу, може бути викликаний різними психічними розладами, такими як депресія, тривожні розлади або неврози, які знижують здатність особистості до адекватної оцінки ситуацій та ефективного самозахисту.

Особливе значення в формуванні комплексу жертви має підвищена сенситивність, що є характеристикою людини, яка виявляється у підвищеній чутливості до подій, які відбуваються або можуть відбутися. Сенситивність відрізняється тим, що людина надмірно реагує на навіть незначні зміни у своєму оточенні чи життєвих обставинах. Це часто супроводжується страхом перед новими ситуаціями та безпричинною тривожністю, що веде до підвищеної вразливості. Такі люди схильні до надмірного переживання і емоційної нестабільності, що збільшує ймовірність того, що вони стануть жертвами насильства чи маніпуляцій.

Зазначена підвищена чутливість може проявлятися як у фізичній, так і в емоційній сфері, де особа може відчувати себе беззахисною навіть у ситуаціях, які не становлять прямої загрози. Це створює додаткові труднощі у взаємодії з оточенням, адже така людина може легко стати мішенню для агресора, який маніпулює її емоціями та психічним станом. Тому важливо враховувати сенситивність як один з ключових чинників при аналізі причин та умов формування комплексу жертви злочину.

У психологічній літературі описані ключові особливості жертви, серед яких: завчена безпорадність, занижена самооцінка, страх змін, схильність до стереотипного та ригідного мислення, загальна заляканість тощо. Узагальнюючи наявні в наукових джерелах дані, можна стверджувати, що віктимна поведінка формується під впливом численних факторів.

До індивідуально-психологічних чинників належать:

- емоційно-установча готовність особистості (виражається через агресивність або конформність у поведінці);
- викривлена самооцінка, схильність до самознецінення, фрустраційні прояви та підвищена тривожність;
- сформовані стійкі патерни віктимної поведінки;
- травматичний досвід, що залишив глибокий слід у психіці;
- вплив референтного середовища, яке демонструє віктимні моделі поведінки.

До соціально-психологічних чинників відносять:

- соціально-культурні аспекти віктимізації (віктимізація суспільства, вплив медіа);
- «сімейний фактор» (наявність агресивної або байдужої моделі виховання, психічні розлади у членів сім'ї, порушений емоційний клімат, насильство, алкоголізм, сімейні конфлікти);
- «соціально-педагогічний фактор» (брак індивідуального підходу до особистості, віктимна деформація педагога, образливе ставлення з боку вчителів чи однокурсників, психологічне або фізичне насильство).

Таким чином, майже кожна молода людина хоча б раз у своєму житті набувала статусу жертви, причому нерідко це відбувалося неодноразово. Найчастіше випадки психологічного насильства трапляються у середовищі однолітків, зокрема в шкільні роки, які виявляються психологічно більш небезпечними для несформованої особистості, ніж період студентства. Отже, отриманий у минулому травматичний досвід, що пов'язаний із примусовим засвоєнням віктимної поведінки, сприяє відтворенню цієї ролі у подальшому житті.

Згідно з відомою моделлю міжособистісних стосунків, розробленою С. Карпманом, особистість по черзі проходить три ролі: жертви, переслідувача та рятівника. Важливо зазначити, що жертві властиві такі риси, як альтруїзм, схильність до самопожертви та переживання страждань. Характерними особливостями поведінки в цій ролі є негнучкість мислення, низька

самооцінка, невпевненість, відсутність власної думки, схильність до замріяності, несамостійність, залежність від інших, страх перед новими обставинами, а також невміння відстоювати власні кордони. Людина в цій позиції часто відчуває провину, образу, тривогу, розгубленість та потребу в захисті, що спричиняє некритичне мислення. В умовах віктимізації особа перестає контролювати власні межі у взаємодії з партнером, намагається догодити його вимогам, нехтуючи власними потребами [38; 11].

У своїй науковій праці «Жінки, які зазнали насильства, та їхні сім'ї» А. Робертс зазначає, що усвідомлення себе жертвою насильницьких дій має певну структуру й проходить кілька рівнів. На першому рівні відбувається розмиття спогадів про минуле, а також втрата перспективи майбутнього. Людина перестає шукати взаємодії з оточенням і втрачає відчуття безпеки. Другий рівень характеризується появою почуття провини через звинувачення з боку соціального оточення, відсутність підтримки та розуміння. На третьому рівні відбувається закріплення поведінкових реакцій, що ґрунтуються на відчутті приреченості, страху перед помилками та самозвинуваченні. Жертва адаптується до свого стану, виявляючи байдужість до ситуації, яка її оточує. Спостерігається тенденція до перенесення насильства на всі аспекти життя та схильність до самопокарання.

Жінки, які систематично перебувають під впливом домашнього насильства й не звертаються по допомогу, формують специфічні реакції на травматичні події, що, своєю чергою, може призводити до розвитку різноманітних психосоматичних захворювань. Одним із найпоширеніших явищ у таких випадках є завчена безпорадність [40; 39]. Це явище проявляється у пасивності, небажанні здійснювати будь-які дії, спрямовані на зміну ворожого середовища чи його уникнення. Так, жертва насильства навіть за наявності можливості не намагається уникнути негативного впливу. Якщо в разі перших епізодів насильства жінка може висловлювати протест, але її заклики ігноруються переслідувачем, то згодом вона починає пристосовуватися до ситуації, відчуваючи безпорадність і марність будь-яких

спроб її змінити [16, с. 78]. Як наслідок, у жертви формується глибоке почуття провини, вона починає звинувачувати себе у тому, що сталося, та змінює ставлення до власної особистості. Замість розвивати впевненість у собі, людина поступово приходиться до переконання, що її ситуація не має виходу, а її власні дії не можуть вплинути на зміни.

Стан, відомий як синдром побитої жінки, який розглядається як форма посттравматичного стресового розладу (ПТСР), було вперше описано психологом Л. Уокер у її новаторській праці 1979 року «Побита жінка». Важливо розуміти, що цей синдром не є психічним захворюванням сам по собі, а радше наслідком тривалого перебування в травматичних умовах. Однак ПТСР, який нерідко супроводжує синдром побитої жінки, дійсно класифікується як психічне порушення.

Цей стан характеризується пасивністю, відсутністю мотивації до змін, зневірою у можливість виходу з ситуації, а також розвитком комплексу провини та самозвинувачення. Віктимність особи — це динамічна характеристика, яка змінюється протягом життя та формується під впливом різноманітних чинників, насамперед особистісних якостей та рівня самосвідомості.

Залежно від віку, індивідуальних психологічних особливостей та віктимологічних характеристик, у підлітків можуть розвиватися різні форми віктимності. Дослідження підтверджують, що загальна віктимність залежить від таких факторів, як вік, стать, професійна діяльність і соціальний статус. У свою чергу, спеціальна віктимність пов'язана з емоційною нестабільністю, психологічними особливостями та рівнем стресостійкості.

Емоційна зрілість особистості починає активно формуватися у віці 16-17 років. Дослідження взаємозв'язку між емоційним інтелектом та віктимністю серед підлітків із різним сиблінговим статусом (наприклад, старша або єдина дитина) показали, що високий рівень віктимності у таких осіб часто корелює з агресивністю, несприятливими сімейними умовами та недостатньо розвиненим емоційним інтелектом (здатністю керувати

емоціями, розпізнавати їх та проявляти емпатію). Водночас для молодших дітей визначальні чинники віктимності можуть бути іншими, оскільки вагомим зв'язків між показниками віктимності та емоційного інтелекту у цій групі не було виявлено.

Дані досліджень також підтверджують значний вплив сімейного середовища на рівень віктимності незалежно від статі. Психологічні чинники, такі як низька самооцінка, підвищена тривожність та невміння брати на себе відповідальність, мають безпосередній зв'язок із здатністю людини розпізнавати як власні емоції, так і емоції інших, а також з навичками управління поведінкою в стресових ситуаціях.

Отже, достатньо високий рівень емоційного інтелекту допомагає особистості адекватно оцінювати загрозу та ефективніше протистояти небезпеці. В ході дослідження віктимності молоді було виявлено, що особи, схильні до гіперсоціальної поведінки, мали високий рівень віктимності. Такі люди часто демонструють позитивну поведінку (відвага, чуйність, принциповість, готовність до ризику), що може стати тригером для правопорушника.

З іншого боку, деякі молоді люди з тим самим рівнем віктимності схильні до агресивної поведінки, що провокує конфлікти та негативні реакції з боку оточення.

Однією з особливостей віктимності молоді є аморальна поведінка, яка може виступати як провокуючий, так і сприяючий фактор. Сприяюча віктимна поведінка іноді проявляється у вигляді надмірної довірливості або необачності. Якщо особа перебуває в середовищі з переважно аморальними людьми, її моральна поведінка також може набувати віктимного характеру.

Деякі аспекти моральної поведінки можуть сприяти особистій віктимізації. Наприклад, коли людина керується високими моральними принципами та намагається впливати на оточення (робить зауваження правопорушникам, захищає інших), це може спровокувати агресію у відповідь.

Аналіз досліджень молодіжного середовища вказує на те, що основними причинами психологічного насильства є відсутність навичок самозахисту та прагнення до самоствердження через демонстрацію власної сили. Жінки частіше пояснюють цей феномен браком уваги з боку батьків і сімейними негараздами, тоді як чоловіки пов'язують прояви насильства з адиктивною поведінкою (зокрема, вживанням алкоголю та наркотичних речовин), а також із труднощами в емоційному самоконтролі, що призводить до агресивних імпульсів.

Якісний аналіз відповідей респондентів демонструє, що найбільш поширеними формами віктимності серед молоді є вербальна ("мене висміюють за мої недоліки") та соціальна ("оточення ігнорує мене, відмовляється розмовляти"). Фізичні прояви віктимізації зустрічаються рідше, однак все ще фіксуються у формі штовхань або грубих дотиків [11].

Результати емпіричних досліджень студентської молоді свідчать, що майже дві третини опитаних не усвідомлюють механізмів власної віктимізації, недостатньо критично оцінюють себе та своє оточення, а також недооцінюють вплив індивідуально-психологічних особливостей на власну поведінку. Приблизно 11% потенційно віктимних осіб демонструють схильність до пасивної, безпорадної поведінки, що проявляється у поступливості, страху брати відповідальність за власні вчинки, фізичній слабкості або боязкості [9].

Загалом віктимна поведінка формується під впливом комплексу соціальних, психологічних та моральних факторів. Деякі дослідники виокремлюють два основні типи віктимності: особистісну та рольову. Особистісна віктимність передбачає схильність людини ставати жертвою певного типу злочину навіть у випадках, коли цього можна було б уникнути. Натомість рольова віктимність зумовлена виконанням певної соціальної ролі, яка, незалежно від особистісних характеристик, може призводити до злочинних посягань.

Аналіз досліджень засвідчує, що у молодому віці рольова віктимність є значно поширенішою порівняно зі зрілими людьми, оскільки підлітки та

молодь часто стикаються з труднощами у соціальній адаптації та емоційному розвитку. Вони ще не володіють достатніми навичками для адекватного реагування на соціальний чи емоційний тиск, що робить їх більш вразливими до прийняття ролі жертви. На відміну від зрілих осіб, які здатні свідомо обирати свою позицію у стосунках і ситуаціях, молодь нерідко навмисно або підсвідомо приймає роль жертви, оскільки виявляє недостатню здатність до самозахисту та регуляції емоцій.

Молоді люди часто стають жертвами через інфантильність, що виражається у незрілості емоційної сфери, неправильному сприйнятті себе та оточення, а також у труднощах з побудовою здорових міжособистісних меж. Іноді молодь може відчувати себе безпорадною або не здатною справитись із соціальними вимогами, що спонукає її вибирати роль жертви. Таке сприйняття себе може бути результатом емоційної незрілості, коли особа не розуміє, як відреагувати на конфлікти або складні ситуації, і шукає спосіб уникнути стресу чи агресії, вибираючи пасивну позицію.

Крім того, рольова віктимність у молоді може бути зумовлена не лише внутрішніми психологічними характеристиками, але й значним зовнішнім тиском з боку соціального оточення. Такий тиск може проявлятися у вигляді впливу найближчого соціального кола — однолітків, друзів, знайомих, а також членів родини, які своїм ставленням, словами або діями прямо чи опосередковано формують у молоді людини відчуття меншовартості, залежності або страху втратити контакт із групою. У деяких випадках молодь може отримувати статус жертви не внаслідок власного бажання чи вибору, а через психологічний або емоційний тиск, що реалізується через шантаж, погрози, нав'язування почуття провини, залежності чи сорому. Маніпуляції, до яких вдаються близькі або авторитетні для молоді особи люди, формують викривлене уявлення про допустимі межі поведінки та підштовхують до пасивного прийняття ролі жертви. Таке сприйняття ситуації часто стає наслідком тривалої соціальної ізоляції, хронічного відчуття самотності, комплексу неповноцінності, внутрішньої невпевненості або страху бути

відторгнутим, що, у свою чергу, спонукає підлітка погоджуватися на негативні для нього умови взаємодії, навіть якщо вони суперечать його інтересам і бажанням [15, с. 41–44].

Особливої уваги потребує ще одна важлива тенденція: сучасна молодь, особливо у стресових або конфліктних умовах, досить часто вдається до використання маніпулятивних форм поведінки. Зазвичай це відбувається як спосіб психологічної компенсації — тобто спроба приховати чи подолати внутрішні особистісні труднощі, комплекси, низьку самооцінку або пережиті емоційні втрати шляхом отримання уваги, співчуття чи підтримки від інших шляхом прийняття ролі жертви. У таких випадках роль жертви стає своєрідним способом адаптації до несприятливого середовища. Варто також враховувати, що в умовах так званої «дозвільної сфери» — вільного часу, поза шкільною або академічною діяльністю — підлітки та молодь опиняються у ситуаціях підвищеної вразливості. Це пояснюється тим, що в них ще не сформовані повною мірою навички прогнозування ризиків, критичного мислення, відповідальності за власні дії та вміння відмовитися від небезпечних пропозицій.

У зв'язку з цим поширеними стають форми девіантної поведінки, серед яких — вживання алкоголю, наркотичних речовин, участь у сумнівних компаніях, агресивні або протестні дії, бажання самоствердитися через авантюризм. Всі ці чинники підвищують ймовірність того, що молода людина може опинитися у середовищі з підвищеним рівнем небезпеки — наприклад, у місцях скупчення осіб із кримінальним минулим або агресивною поведінкою. Відсутність досвіду, імпульсивність та схильність до романтизації ризикованих ситуацій ускладнюють своєчасне розпізнання загрози. Як наслідок, молодь несвідомо стає учасником ситуацій, у яких набуття статусу жертви стає майже неминучим [15, с. 41–44].

1.3. Чинники, що впливають на формування віктимності в юнацькому віці

Формування віктимності в юнацькому віці обумовлюється комплексом психологічних, соціальних та особистісних чинників, які взаємодіють між собою та створюють умови для розвитку певних поведінкових тенденцій, що можуть сприяти виникненню віктимних ситуацій. На цьому етапі життєвого циклу відбуваються інтенсивні зміни у свідомості, самоусвідомленні, соціальних зв'язках та системі цінностей, що робить молодь особливо чутливою до зовнішніх впливів.

Значну роль у формуванні віктимності відіграють особливості особистісного розвитку. Зокрема, це рівень самооцінки (занижена самооцінка часто пов'язана з підвищеною вразливістю), тип мислення (наприклад, ригідне або дихотомічне мислення), емоційна стійкість (тобто здатність справлятися зі стресом) та специфіка мотиваційної сфери, зокрема орієнтація на уникнення невдачі замість досягнення успіху. Низький рівень сформованості таких рис, як упевненість у собі, самоконтроль, автономність, підвищує ймовірність потрапляння у роль жертви в небезпечних або маніпулятивних ситуаціях.

Крім того, соціальне середовище є критично важливим чинником у процесі становлення віктимності. Сімейні стосунки, зокрема підтримка або її відсутність з боку батьків, наявність насильницьких або холодних моделей взаємодії в родині, стиль виховання (авторитарний, ліберальний, індіферентний), а також рівень соціального контролю — усе це формує базове уявлення юнака про безпеку, межі допустимого та способи взаємодії з іншими. Також мають значення умови соціального функціонування: статус у колективі, наявність підтримки з боку друзів або інших значущих осіб, ступінь соціального включення.

Водночас соціально-психологічні чинники також відіграють вагомую роль. Йдеться про вплив соціальних стереотипів щодо ролей «жертви» та «агресора», норми поведінки, які культивуються у суспільстві, попередній досвід пережитих психотравмуючих подій (наприклад, булінг, домашнє

наси́льство, ізоля́ція), а також рівень доступної соціальної підтримки. Відсутність ефективної допомоги та розуміння з боку оточення може сприяти закріпленню віктимної позиції як адаптивної поведінкової моделі.

Отже, поєднання зазначених чинників формує загальну картину сприйнятливості молоді людини до віктимогенного впливу. Такий взаємозв'язок між психологічними установками, міжособистісним досвідом та соціальним контекстом визначає ступінь схильності юнаків до потрапляння у віктимні ситуації, а також формує характер їхньої реакції на потенційні загрози [19, с. 147].

Юнацький вік є складним і важливим перехідним етапом між дитинством і дорослістю, під час якого відбувається інтенсивне формування особистості, світогляду, системи цінностей та соціальних орієнтирів. Зазвичай він охоплює віковий діапазон від 15 до 23 років, хоча межі можуть незначно варіюватися залежно від соціокультурного середовища, індивідуальних особливостей розвитку та соціальної зрілості. У цей період молода людина переживає значні психологічні, фізіологічні та соціальні зміни, що впливають на її самосвідомість, здатність до самостійного прийняття рішень і встановлення взаємин з оточенням. Він поділяється на два етапи:

- Рання юність (15-17/18 років) – характеризується активним пошуком власної ідентичності, залежністю від думки оточення та емоційною нестабільністю.
- Юність (18-23 роки) – період формування соціальної відповідальності, професійного самовизначення, автономії та самостійності[22, с. 189].

У цей період розвитку особистість є особливо вразливою до впливу як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, які можуть суттєво сприяти розвитку віктимної поведінки. Підлітки та молоді люди знаходяться на етапі активного формування своєї ідентичності, світогляду та соціальних зв'язків, тому будь-які зовнішні впливи можуть мати значний вплив на їхній емоційний стан та поведінку. Внутрішні чинники, такі як емоційна незрілість, неусвідомленість

власних потреб і меж, а також низька самооцінка, можуть посилювати вразливість до агресії та маніпуляцій з боку інших.

Зовнішні чинники, такі як соціальний тиск, вплив найближчого соціального кола — передусім однолітків, друзів, авторитетних дорослих, — відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні віктимної поведінки в підлітковому та юнацькому віці. Важливе значення мають також рольові моделі, які демонструють батьки або інші члени родини, оскільки саме вони задають первинні уявлення про межі допустимого у стосунках, способи реагування на тиск, конфлікти або загрозу. Крім того, не можна недооцінювати культурні установки та медійні образи, які нав'язуються через телебачення, фільми, соціальні мережі, популярну музику та інші канали масової комунікації. Вони часто містять ідеалізовані або спотворені зразки поведінки, де образ жертви може бути романтизованим, а агресія — виправданою. У такому інформаційному просторі підлітки засвоюють патерни взаємодії, які передбачають пасивне прийняття несправедливого чи насильницького ставлення. У середовищі, де нормою є агресія, маніпуляції, демонстрація сили або домінування, молода людина може вважати подібні форми поведінки звичними, природними або навіть необхідними для того, щоб бути прийнятою в соціальній групі. У таких умовах роль жертви перестає сприйматися як негативна — вона стає елементом соціального виживання. Більше того, соціальні стереотипи – наприклад, щодо гендерних ролей, очікувань від «типової» поведінки хлопців чи дівчат, а також пов'язані з приналежністю до певного соціального чи економічного класу – здатні формувати у молоді відчуття безпорадності, залежності або неповноцінності. У таких ситуаціях підлітки іноді навіть несвідомо починають шукати прихисток у ролі жертви, як способі уникнути відповідальності, уникнути конфлікту або отримати співчуття та підтримку.

Водночас внутрішні психологічні чинники не менш значущі. Серед них – підвищений рівень тривожності, схильність до депресивних настроїв, емоційна нестабільність, відсутність сформованих навичок соціальної

взаємодії, а також занижена самооцінка. Такі особистісні характеристики ускладнюють процес ефективної адаптації до складних соціальних умов.

Таблиця 1.1

Основні чинники формування віктимності у юнацькому віці

Група факторів	Чинники	Рання юність (15-17/18 років)	Юність (18-23 роки)
Психологічні	Низька самооцінка	Підліток залежить від оцінки однолітків, що може призводити до підпорядкування або згоди на небезпечні ситуації.	Самооцінка ще нестабільна, але формується на основі особистих досягнень і соціального статусу.
	Висока тривожність та емоційна нестабільність	Схильність до імпульсивних реакцій, страх осуду, переживання через соціальні взаємодії.	Часткова стабілізація емоційного стану, проте зберігається схильність до стресових реакцій у нових ситуаціях.
	Низька стресостійкість	Уникає складних ситуацій або демонструє пасивну поведінку у відповідь на загрози.	Розвиток стресостійкості залежить від життєвого досвіду та особистісного зростання.
	Конформізм та залежність від групи	Прагне бути прийнятим у соціальній групі, навіть якщо це передбачає небезпечні компроміси.	Більша незалежність у прийнятті рішень, але все ще є вплив соціального оточення.
Соціальні	Вплив сім'ї та виховання	Домінує вплив батьків, конфлікти через бажання самостійності, можливе копіювання сімейних моделей поведінки.	Поступове віддалення від батьківської опіки, формування власної системи цінностей.
	Досвід насильства або булінгу	Висока вразливість до шкільного булінгу, що може закріплювати пасивну віктимну поведінку.	Досвід насильства у стосунках, на роботі або в навчальному середовищі може впливати на майбутню поведінку.
	Соціальна ізоляція або відсутність підтримки	Брак друзів або непорозуміння в сім'ї підвищує ризик віктимної поведінки.	Недостатність підтримки на роботі або в університеті сприяє самотності та беззахисності.

Продовження табл. 1.1

Соціально-психологічні	Гендерні стереотипи та соціальні ролі	Установка, що жертва несе відповідальність за насильство, може формувати толерантність до агресивних ситуацій.	Тиск суспільних очікувань щодо поведінки та особистих досягнень може сприяти ризикованій поведінці.
	Низький рівень комунікативної компетентності	Проблеми у встановленні особистих меж, страх висловлювати незгоду або захищати свої права.	Розвиток комунікативних навичок, але можливі труднощі у професійних і особистих відносинах.
Особистісні	Схильність до ризикованої поведінки	Висока імпульсивність, пошук нових вражень, небезпека потрапити у кримінальні або небезпечні ситуації.	Більш усвідомлене ставлення до ризиків, але можливі експерименти з соціально неприйнятною поведінкою.
	Попередній досвід віктимізації	Якщо підліток не мав можливості відреагувати на попередні віктимні ситуації, у майбутньому це може закріпити пасивну поведінку.	Досвід попередньої віктимізації може призвести до повторного потрапляння у подібні ситуації через страх або звичку до них.
Культурні та медійні	Вплив соціальних мереж та медіа	Орієнтація на популярні тренди, що можуть пропагувати толерантність до агресії або маніпуляцій.	Критичніше ставлення до медіа, але збереження впливу соціальних стандартів на поведінку та самооцінку.

Молоді люди, які не мають достатньо сформованих механізмів емоційного регулювання, часто відчують труднощі у керуванні своїми переживаннями, не можуть адекватно оцінити ситуацію або обрати ефективну стратегію поведінки в умовах стресу, агресії чи конфлікту. Це робить їх особливо вразливими до впливу з боку оточення, оскільки вони не здатні належно себе захистити або відстояти власні межі. У результаті формується своєрідна внутрішня установка на безсилля або провину, що підживлює віктимну поведінку. Людина починає сприймати себе як таку, що не заслуговує на краще ставлення, або як винну в тому, що з нею відбувається. Такі внутрішні переконання створюють сприятливий ґрунт для розвитку

віктимності, бо у свідомості молодшої людини закріплюється модель пасивного прийняття негативних ситуацій, без спроб змінити або протистояти їм. Формування віктимності в юнацькому віці є складним і динамічним процесом, який відбувається під впливом широкого спектра психологічних, соціальних, культурних та особистісних факторів. Ці чинники можуть змінюватися залежно від конкретного етапу вікового розвитку, а також від індивідуальних особливостей особистості, її соціального середовища та життєвого досвіду. На ранньому етапі юності провідну роль у розвитку віктимних тенденцій відіграють емоційна нестабільність, внутрішня невпевненість, потреба у визнанні з боку однолітків, а також висока залежність від зовнішнього оцінювання. Важливим чинником виступає вплив сімейного оточення — особливо якщо в сім'ї спостерігаються дисфункціональні взаємини, авторитарний або гіперопікунський стиль виховання, відсутність емоційної підтримки або схильність до психологічного насильства. У таких умовах формуються установки на пасивність, страх перед конфліктами, уникання відповідальності, що згодом можуть проявлятися як схильність до віктимної поведінки в різних соціальних ситуаціях.

У період пізнішої або безпосередньої юності спостерігається поступове зростання рівня усвідомлення власної поведінки, підвищення відповідальності за вчинки та рішень, розширення особистісного і соціального досвіду. Молодь починає більш активно включатися в самостійне життя, набуває нових соціальних ролей та взаємодіє з ширшим колом людей. Проте, незважаючи на ці позитивні зміни, ризики, пов'язані з формуванням віктимності, залишаються досить високими. Це пов'язано з тим, що юнаки та юнки ще не завжди мають достатній рівень психологічної зрілості, навичок критичного мислення та емоційної саморегуляції, що ускладнює ефективну протидію негативним зовнішнім впливам і тиску. Нерідко віктимна поведінка виявляється як спосіб пристосування до соціальних викликів або як реакція на невдачі, міжособистісні конфлікти, неприйняття з боку значущих осіб чи груп [21, с. 204].

Для зменшення ризику розвитку віктимності серед молоді важливо своєчасно впроваджувати профілактичні та корекційні заходи, орієнтовані на особистісне зростання. Ефективним підходом є цілеспрямований розвиток навичок конструктивного спілкування, міжособистісної взаємодії, вміння виражати власні почуття та потреби без агресії чи пасивності. Також надзвичайно важливою є робота з підвищення самооцінки, формування впевненості у власних силах, усвідомлення особистих кордонів та відповідальності за власні дії. Не менш важливо розвивати емоційну стійкість, тобто здатність ефективно долати стресові ситуації, опановувати власні емоції та адаптуватися до змін. Впровадження спеціалізованих профілактичних програм у закладах освіти, молодіжних центрах та соціальних службах може значно знизити рівень віктимності серед молоді. Такі програми мають бути спрямовані не лише на інформування, але й на активне залучення молодих людей до тренінгів, психологічного консультування, груп підтримки, що дозволить своєчасно виявити схильність до віктимної поведінки та скоригувати її на етапі становлення особистості.

Висновки до розділу 1

У ході проведеного теоретичного аналізу, підкріпленого емпіричними даними, відображеними у фаховій літературі, було встановлено, що віктимність є специфічною формою особистісного розвитку, яка проявляється у двох основних аспектах: схильності людини до потрапляння в ситуацію жертви (віктимна готовність); реалізації деструктивних патернів поведінки (віктимна поведінка).

Цей феномен формується під впливом індивідуально-психологічних та соціальних факторів і виражається через низку психічних (наприклад, патологічна віктимність, страх перед загрозою), соціальних (рольова підпорядкованість, ризикована поведінка) і моральних (деструктивні звички, девіантна поведінка) проявів. Віктимність тісно пов'язана з емоційною сферою особистості, рівнем її емоційного інтелекту, умінням розрізняти

власні та чужі почуття, контролювати свою поведінку та ідентифікувати потенційні загрози.

Зважаючи на отримані результати, можна стверджувати про необхідність впровадження комплексних заходів щодо профілактики віктимної поведінки серед різних категорій населення. Оскільки віктимність часто є наслідком комплексу меншовартості, страху перед відповідальністю, безпорадності, важливим напрямом профілактики є формування критичного мислення щодо механізмів віктимізації та запобігання потраплянню в ризиковані ситуації.

Запровадження науково-освітніх програм, лекцій, тренінгів та майстер-класів із цієї тематики сприятиме підвищенню рівня обізнаності про механізми віктимізації, а також формуванню усвідомленого негативного ставлення до агресивної та віктимної поведінки як до явищ, що суперечать правам людини.

Подальші наукові дослідження в цій сфері можуть бути спрямовані на розробку ефективних методик профілактики та корекції віктимності. Зокрема, перспективними є підходи, що ґрунтуються на розвитку рефлексивних здібностей, усвідомленні особистих життєвих смислів, саморозвитку та творчої самореалізації, що сприятиме формуванню відповідального ставлення до власного життя.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ВІКТИМНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

2.1. Організація та методики дослідження

Для реалізації поставленої мети та завдань було використано комплекс валідних і надійних психодіагностичних методик, що відповідають вимогам до інструментарію емпіричних досліджень у соціальній та віковій психології. Вибір методик зумовлювався характером досліджуваних явищ — зокрема, потребою оцінити рівень тривожності, локус контролю, суб'єктивне сприйняття самотності, відчуття соціальної підтримки, здатність до самозахисту, а також рівень віктимної поведінки.

Інструментарій дослідження складався з п'яти основних методик:

- Шкала тривожності Спілбергера–Ханіна (у молодіжній адаптації), що дозволяє окремо оцінити ситуативну (реактивну) тривожність та особистісну схильність до тривожного реагування. Методика складається з 40 тверджень, інтерпретується за трирівневою шкалою та дозволяє виявити індивідуальні особливості емоційного фону, важливі для розуміння загальної психологічної стабільності особистості.
- Методика визначення локусу контролю Роттера, яка дозволяє виявити, наскільки особа приписує відповідальність за життєві події собі чи зовнішнім чинникам. Цей інструмент є важливим у контексті віктимної поведінки, оскільки інтернальний або екстернальний локус контролю визначає стратегії поведінки в ситуаціях стресу та ризику.
- Шкала самотності UCLA (версія 1996 року, адаптована), що оцінює ступінь суб'єктивного відчуття самотності, дефіциту соціальних зв'язків або незадоволеності наявними міжособистісними відносинами. Методика дозволяє кількісно виміряти фактор соціальної ізоляції, який є вагомим у структурі віктимності.

- Авторська анкета "Оцінка сприйняття соціальної підтримки та здатності до самозахисту", що містить два блоки (по 12 тверджень кожен) та спрямована на вивчення двох взаємопов'язаних змінних. Перший блок оцінює суб'єктивне сприйняття підтримки з боку найближчого оточення (сім'ї, друзів, соціальних інститутів), другий — здатність респондента до самозахисту в критичних, загрозливих або маніпулятивних ситуаціях. Відповіді оцінюються за п'ятибальною шкалою, що дозволяє здійснити кількісний аналіз рівня ресурсної забезпеченості особистості.

- Методика дослідження схильності до віктимної поведінки О.О. Андронникової застосовувалася як основний індикатор рівня віктимності досліджуваних. Ця методика дозволяє визначити загальний рівень віктимної схильності та виявити домінування окремих форм віктимної поведінки (пасивна, провокативна, активна).

Кожна з методик була попередньо апробована, адаптована до українських соціокультурних умов та забезпечувала належну валідність і надійність. Комбінування кількох різнорівневих інструментів дало змогу здійснити комплексну багатовимірну оцінку досліджуваних феноменів, а також забезпечити глибший аналіз внутрішніх взаємозв'язків між ними.

Застосування зазначеного інструментарію дозволило не лише кількісно оцінити кожен з досліджуваних характеристик, а й здійснити порівняльний аналіз між респондентами різної статі, вікових підгруп, а також з урахуванням рівня суб'єктивного благополуччя, що поглибило розуміння причин і механізмів формування віктимності у юнацькому віці.

Емпіричне дослідження було спрямоване на аналіз психологічних чинників розвитку віктимності у юнацькому віці, зокрема рівня соціальної підтримки, здатності до самозахисту, локусу контролю, рівня тривожності та суб'єктивного відчуття самотності.

Дослідження було організоване відповідно до наукових вимог щодо проведення емпіричних соціально-психологічних досліджень. Основною метою було отримання валідних і надійних даних щодо психологічних

чинників, які впливають на розвиток віктимності у юнацькому віці. Вибіркова сукупність складалася з 60 респондентів віком від 15 до 22 років, що відповідає межах юнацького віку відповідно до вікової періодизації. Для забезпечення гендерного балансу до вибірки було включено рівну кількість чоловіків і жінок – по 30 осіб кожної статі.

Підбір респондентів здійснювався за принципом добровільної участі, що означає, що жоден учасник не був примушений або змушений брати участь у дослідженні. Перед початком дослідження кожному респонденту було надано інформацію про мету та основні завдання дослідження, методи збору даних, а також про забезпечення анонімності та конфіденційності їхніх відповідей. Особливу увагу було приділено етичним аспектам проведення дослідження: респондентів проінформували, що їхні відповіді будуть використані виключно в узагальненому вигляді, а участь у дослідженні є абсолютно добровільною і може бути припинена на будь-якому етапі без пояснення причин.

Процес збору даних проводився шляхом анкетування та тестування, які є загальноприйнятими методами у психологічних дослідженнях. Анкетування передбачало заповнення респондентами стандартизованих опитувальників, які містили як закриті, так і відкриті запитання. Закриті запитання дозволяли отримати кількісні показники для подальшого статистичного аналізу, а відкриті запитання давали змогу більш глибоко зрозуміти індивідуальне сприйняття учасниками досліджуваних феноменів.

Тестування респондентів здійснювалося за допомогою стандартизованих психологічних методик, адаптованих для юнацького віку. Кожен учасник заповнював кілька психологічних шкал, які дозволяли оцінити рівень соціальної підтримки, здатність до самозахисту, рівень тривожності, локус контролю та суб'єктивне відчуття самотності. Усі методики були представлені у вигляді друкованих анкет або електронних форм для зручності заповнення.

Для забезпечення максимальної об'єктивності дослідження, опитування проводилося у спокійній атмосфері, яка дозволяла респондентам зосередитися

на відповідях. Важливо було мінімізувати вплив зовнішніх факторів, які могли б вплинути на щирість відповідей учасників. Тому тестування проводилося індивідуально або у малих групах за відсутності зовнішнього тиску з боку інших осіб.

Зібрані дані оброблялися за допомогою методів статистичного аналізу, що дозволило виявити тенденції та закономірності у відповідях респондентів. Використання стандартизованих методик забезпечило можливість порівняння отриманих результатів із даними інших досліджень, що підвищило валідність та репрезентативність дослідження.

Для досягнення мети дослідження було використано комплекс методик, які дозволяють оцінити ключові психологічні параметри:

1. Шкала тривожності Спілбергера–Ханіна (адаптація для молоді).
2. Методика визначення локусу контролю Роттера.
3. Шкала самотності UCLA (Russell, 1996, адаптація).
4. Авторська анкета: "Оцінка сприйняття соціальної підтримки та здатності до самозахисту".
5. Методика дослідження схильності до віктимної поведінки О.О. Андронникової.

Процес збору даних проходив у кілька послідовних етапів, що забезпечило систематичність та надійність отриманих результатів. Кожен етап був ретельно спланований, щоб мінімізувати можливі похибки та вплив зовнішніх факторів на відповіді респондентів.

Першим етапом було роз'яснення мети дослідження та забезпечення інформованої згоди. Перед початком анкетування респондентам надавалися детальні пояснення щодо цілей дослідження, його завдань та значення отриманих даних. Зокрема, учасників інформували, що дослідження спрямоване на аналіз психологічних чинників, які впливають на розвиток віктимності у юнацькому віці, а їхні відповіді будуть використані виключно в узагальненому вигляді. Також наголошувалося на принципах добровільної участі та анонімності, що означало, що кожен респондент мав право

відмовитися від участі на будь-якому етапі дослідження без пояснення причин.

Для того щоб уникнути соціально бажаних відповідей та забезпечити максимальну щирість відповідей, дослідження проводилося в атмосфері довіри та без зовнішнього тиску. Перед заповненням анкет респондентам пояснювали, що немає правильних чи неправильних відповідей, і важливо відповідати відповідно до власних відчуттів та переконань.

Наступним етапом було анкетування, під час якого респонденти послідовно заповнювали стандартизовані шкали та авторську анкету. Для дослідження використовувалися наступні методики: шкала тривожності Спілбергера–Ханіна, методика визначення локусу контролю Роттера, шкала самотності UCLA та авторська анкета для оцінки соціальної підтримки та здатності до самозахисту. Усі опитувальники були структурованими та містили як твердження, що оцінювалися за відповідною шкалою, так і відкриті питання, які дозволяли учасникам висловити свої думки більш розгорнуто. Процес анкетування проводився у комфортних умовах, що сприяло концентрації респондентів. Опитування здійснювалося або в індивідуальному форматі, або у малих групах (по 3–5 осіб), що дозволяло уникнути тиску з боку інших учасників та зменшити ймовірність підлаштування відповідей під групову думку.

Залежно від особистих уподобань респондентів, анкети могли бути заповнені у друкованій або електронній формі. Важливо було забезпечити рівні умови для всіх учасників, тому тривалість заповнення не обмежувалася жорсткими часовими рамками. У середньому, проходження всіх опитувальників займало від 30 до 45 хвилин.

Після завершення анкетування розпочався етап обробки та аналізу результатів. На цьому етапі всі отримані дані проходили попередню перевірку на повноту та коректність відповідей, після чого здійснювався підрахунок балів за відповідними методиками. Для кожної шкали проводилося

обчислення середніх показників, визначення діапазонів значень та порівняння результатів між різними групами респондентів (залежно від віку, статі тощо).

Шкала тривожності Спілбергера–Ханіна (адаптація для молоді) є одним із найпоширеніших методів оцінки рівня тривожності, що дозволяє вимірювати як ситуативну (реактивну) тривожність, так і особистісну тривожність.

Ця методика була розроблена Чарльзом Спілбергером у 1970 році та адаптована для використання в Україні Ю. Л. Ханіним. Вона широко застосовується в психологічних і медичних дослідженнях, а також у клінічній практиці для оцінки стану пацієнта в динаміці.

Методика містить дві підшкали:

1. Шкала ситуативної тривожності (State Anxiety Scale, SA) – оцінює поточний рівень тривоги, який відчуває респондент у певний момент часу. Цей стан може змінюватися в залежності від зовнішніх обставин та емоційного фону.
2. Шкала особистісної тривожності (Trait Anxiety Scale, TA) – визначає схильність людини до переживання тривоги як стабільної риси особистості. Люди з високим рівнем особистісної тривожності схильні сприймати широкий спектр життєвих ситуацій як загрозливі, що впливає на їхню поведінку та емоційний стан.

Респондентам пропонувалося заповнити опитувальник, який складався з 40 тверджень (по 20 для кожної підшкали). Вони оцінювали кожне твердження за чотирибальною шкалою, від «ніколи» до «майже завжди». За кожною підшкалою підраховується загальний бал, який може варіюватися від 20 до 80. Інтерпретація отриманих показників:

- До 30 балів – низький рівень тривожності;
- 31–44 бали – помірний рівень тривожності;
- 45 і більше балів – високий рівень тривожності.

Особи з високими показниками особистісної тривожності частіше відчувають емоційну нестабільність, схильні до стресових реакцій, що може

впливати на їхню соціальну адаптацію. Низькотривожні особи, навпаки, мають вищий рівень стресостійкості та емоційної стабільності.

Методика діагностики локусу контролю була розроблена Джуліаном Роттером і адаптована Є. Ф. Бажиним. Вона призначена для визначення рівня суб'єктивного контролю, тобто схильності людини приписувати відповідальність за результати своїх дій або зовнішнім обставинам (екстернальний локус контролю), або власним зусиллям і здібностям (інтернальний локус контролю).

Респондентам пропонувалося відповісти на 44 твердження, позначаючи свою згоду («+») або незгоду («-») з кожним з них. Важливо, що тест не містить «правильних» чи «неправильних» відповідей, а спрямований на виявлення особистісної схильності до пояснення життєвих подій.

Отримані відповіді порівнюються з ключем, що дозволяє визначити загальний показник інтернальності (Іо). Цей показник розраховується як сума збігів відповідей респондента з ключовими відповідями тесту.

Інтерпретація результатів:

- 0–21 балів – екстернальний локус контролю (людина вважає, що її життя значною мірою визначається випадковістю, долею або впливом інших людей).
- 22–44 бали – інтернальний локус контролю (особа схильна вважати, що її успіхи та невдачі залежать від її власних зусиль і рішень).

Детальніша градація інтернальності:

- 0–11 балів – низький рівень інтернальності (людина майже не відчуває контролю над своїм життям).
- 12–32 бали – середній рівень інтернальності (баланс між вірою у власні сили та вплив зовнішніх факторів).
- 33–44 бали – високий рівень інтернальності (сильне відчуття відповідальності за власне життя).

Дослідження локусу контролю є важливим у психологічній діагностиці, адже:

- Люди з інтернальним локусом контролю більш відповідальні, самостійні та впевнені в собі. Вони менш схильні до впливу обставин і частіше демонструють активну життєву позицію.
- Особи з екстернальним локусом контролю частіше відчують безпорадність перед життєвими труднощами, схильні звинувачувати інших або обставини у своїх невдачах, можуть мати вищий рівень тривожності.

Результати цієї методики дають можливість оцінити рівень суб'єктивного контролю респондентів та зробити висновки щодо їхньої поведінки в соціальних та стресових ситуаціях.

Шкала самотності UCLA (University of California, Los Angeles Loneliness Scale) була розроблена Д. Расселлом, Л. Пепло та М. Фергюсоном у 1978 році та оновлена у 1996 році. Вона є одним із найпоширеніших методів оцінки суб'єктивного відчуття самотності та рівня соціальної ізоляції людини.

Цей опитувальник використовується для оцінки індивідуального рівня самотності, суб'єктивного сприйняття соціальних зв'язків, їхньої якості та наявності дефіциту значущих міжособистісних відносин.

Респондентам пропонувалося оцінити 20 тверджень, які стосуються їхніх почуттів щодо соціальної ізоляції та самотності. Відповіді давалися за чотирибальною шкалою:

- 1 – ніколи
- 2 – рідко
- 3 – інколи
- 4 – часто

У тесті використовуються як позитивні (прямі), так і негативні (зворотні) твердження. Перед підрахунком загального балу відповіді на зворотні твердження (відзначені зірочкою) інвертуються (тобто 1 змінюється на 4, 2 на 3 і навпаки).

Загальний бал визначається як сума відповідей на всі 20 тверджень. Мінімальний можливий бал – 20, максимальний – 80.

Інтерпретація рівня самотності:

- 0–20 балів – низький рівень самотності (людина має хорошу соціальну інтеграцію).
- 21–39 балів – середній рівень самотності (рівень соціальних контактів достатній, але можливі певні труднощі у спілкуванні).
- 40–60 балів – високий рівень самотності (відчуття ізоляції, нестача соціальних зв'язків, можливі емоційні труднощі).

Дослідження рівня самотності за шкалою UCLA допомагає оцінити суб'єктивне сприйняття соціальної підтримки та визначити можливі ризики психологічного дискомфорту, тривожності або депресії.

- Особи з низьким рівнем самотності мають розвинену мережу соціальних контактів, отримують достатню підтримку від друзів і близьких.
- Люди із високим рівнем самотності можуть почуватися ізольованими, уникати соціальних взаємодій або відчувати дефіцит значущих зв'язків.

Ця шкала широко використовується в соціальній та клінічній психології для оцінки впливу соціальної ізоляції на психологічний стан людини.

Анкета "Оцінка сприйняття соціальної підтримки та здатності до самозахисту" є авторською розробкою та спрямована на оцінку двох важливих психологічних аспектів: рівня соціальної підтримки, яку відчуває респондент, та його здатності до самозахисту у складних ситуаціях (Додаток Г).

- Соціальна підтримка (12 тверджень): оцінювалося сприйняття підтримки з боку сім'ї, друзів, викладачів, онлайн-спільнот, громадських організацій тощо.
- Здатність до самозахисту (12 тверджень): аналізувалися навички реагування у стресових ситуаціях, уміння захищати свої права, контролювати емоції, протистояти маніпуляціям, реагувати на кібербулінг тощо.

Респондентам пропонувалося оцінити кожне твердження за п'ятибальною шкалою:

- 1 – зовсім не згоден(а)

- 2 – скоріше не згоден(а)
- 3 – нейтрально
- 4 – скоріше згоден(а)
- 5 – повністю згоден(а)

Цей підхід дозволяє отримати кількісні показники рівня соціальної підтримки та здатності до самозахисту, що сприяє об'єктивному аналізу отриманих даних.

Загальний бал розраховується окремо для кожного блоку, що дозволяє визначити загальний рівень соціальної підтримки та здатності до самозахисту. Вищі показники свідчать про сильніше відчуття підтримки та впевненість у власних силах, тоді як нижчі можуть вказувати на певні труднощі у цих сферах.

Анкета дає змогу оцінити, наскільки респондент відчуває підтримку з боку соціального оточення, а також чи володіє він необхідними навичками самозахисту у стресових та конфліктних ситуаціях. Отримані результати можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо зміцнення соціальних зв'язків та розвитку стресостійкості.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Дослідження Шкали тривожності Спілбергера–Ханіна дозволяє оцінити рівень ситуативної (реактивної) та особистісної тривожності. Опитування охоплювало 60 респондентів віком від 15 до 22 років, рівномірно розподілених за статтю (30 чоловіків і 30 жінок).

Аналіз відповідей респондентів дозволив визначити середні показники ситуативної та особистісної тривожності (Додаток А). Підсумкові значення варіювалися в діапазоні від 20 до 80 балів, що є стандартним індикатором рівня тривожності за цією методикою.

Серед отриманих даних:

Низький рівень тривожності (≤ 30 балів) був виявлений у невеликій частині респондентів (приблизно 15% вибірки). Це свідчить про емоційну

стабільність, стійкість до стресових ситуацій і відносно високий рівень самоконтролю.

Помірний рівень тривожності (31–44 бали) домінував серед учасників дослідження (близько 50% вибірки). Це вказує на природний рівень занепокоєння, який відповідає нормі для юнацького віку. Помірна тривожність може мати адаптивний характер, сприяючи мобілізації в стресових ситуаціях. Високий рівень тривожності (≥ 45 балів) був зафіксований у 35% респондентів. Це свідчить про схильність до підвищеного занепокоєння, тривожних переживань і вразливості до стресу, що може впливати на загальне психологічне самопочуття.

Щодо гендерних особливостей тривожності – аналіз відповідей у розрізі статі показав, що:

- Жінки загалом демонстрували вищий рівень тривожності, особливо за шкалою особистісної тривожності. Це може бути пов'язано з особливостями емоційної регуляції, підвищеною чутливістю до соціального тиску та власних очікувань.
- Чоловіки демонстрували нижчий рівень ситуативної тривожності, однак окремі респонденти з цієї групи мали високі показники особистісної тривожності, що свідчить про внутрішнє напруження, яке не завжди проявляється в поведінкових реакціях.

Результати дослідження підтвердили, що особистісна тривожність є стабільнішою характеристикою, ніж ситуативна. Тобто респонденти, які мали високий рівень особистісної тривожності, демонстрували відповідні реакції й у ситуативних стресових ситуаціях. Водночас, ті, хто мав низьку особистісну тривожність, рідше відчували гострі прояви ситуативного занепокоєння.

Ситуативна тривожність варіювалася залежно від індивідуальних особливостей, поточного емоційного стану та рівня стресу в момент тестування. Це підтверджує припущення, що ситуативні реакції значною мірою залежать від обставин, а особистісна тривожність – від глибших внутрішніх характеристик.

Розподіл тривожності у вікових групах виявив певні тенденції:

- Учасники 15–18 років частіше демонстрували високу ситуативну тривожність, що може бути пов'язано зі шкільними стресами, іспитами та соціальною адаптацією.
- Респонденти 19–22 років частіше мали вищий рівень особистісної тривожності, що може бути обумовлено професійним самовизначенням, майбутньою відповідальністю та новими життєвими викликами.

Отримані результати вказують на те, що тривожність є важливим психологічним чинником у юнацькому віці, який може впливати на соціальну поведінку, навчальну діяльність та емоційний стан респондентів. Більшість учасників мають помірний рівень тривожності, який не є патологічним і слугує адаптивним механізмом. Водночас значна частина вибірки (35%) має високий рівень тривожності, що може потребувати психологічної корекції або додаткової уваги з боку фахівців (рис. 2.1).

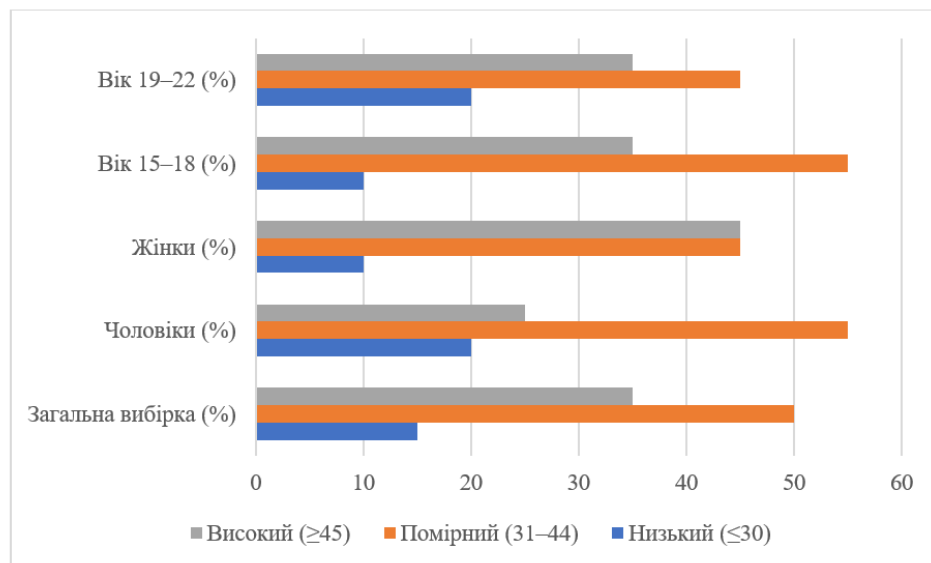

Рис. 2.1. Розподіл рівня тривожності серед респондентів залежно від статі та віку

Гендерні відмінності підтвердили очікувану закономірність – жінки більш схильні до виражених тривожних переживань, тоді як чоловіки рідше демонструють ситуативне занепокоєння, але можуть мати високий рівень внутрішньої тривожності.

Проведення наступної методики було спрямовано на визначення локусу контролю Роттера. Методика дозволяє встановити, чи схильна людина приписувати відповідальність за події у своєму житті зовнішнім обставинам (екстернальний локус контролю) або ж власним зусиллям і здібностям (інтернальний локус контролю).

Результати тестування оцінювалися відповідно до ключа методики (Додаток Б). Для кожного респондента був підрахований показник загальної інтернальності (Io), що є сумою відповідей, які збігаються з відповідями, наведеними в ключі.

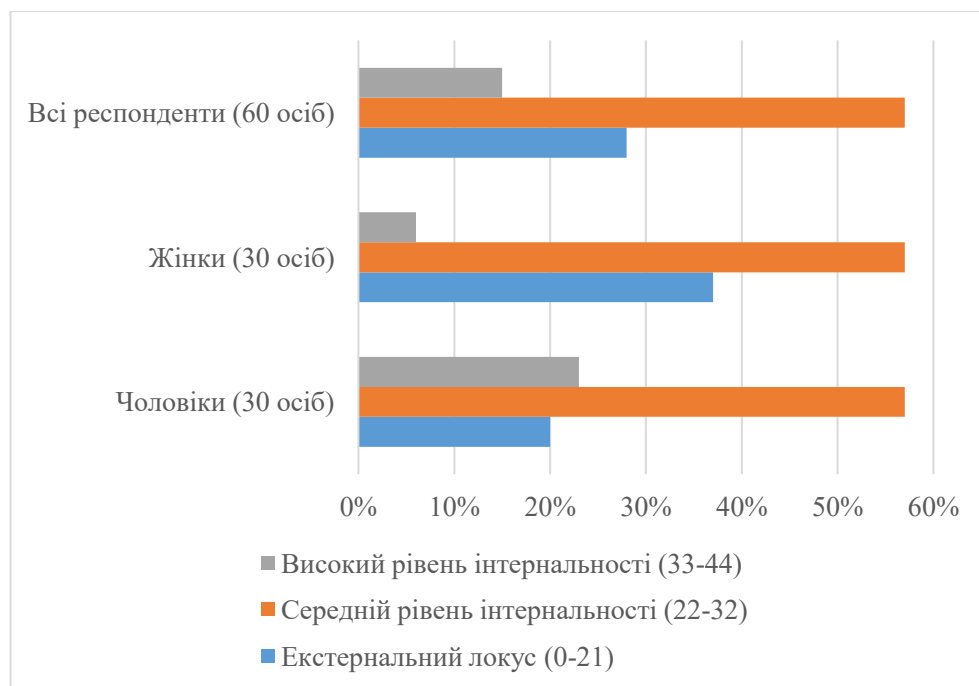

Рис. 2.2. Розподіл локусу контролю серед респондентів за рівнями інтернальності

На основі отриманих значень було проведено розподіл респондентів за рівнями локусу контролю:

- 0–21 бал – екстернальний локус контролю (схильність пояснювати події випадковістю, долею або впливом інших людей).
- 22–44 бали – інтернальний локус контролю (переконаність у власній відповідальності за результати своєї діяльності).

Аналіз даних показав, що серед 60 респондентів:

- 17 осіб (28%) мають екстернальний локус контролю (низький рівень інтернальності);
- 34 особи (57%) демонструють середній рівень інтернальності (22–32 бали);
- 9 осіб (15%) мають високий рівень інтернальності (33–44 бали) (рис. 2.2.).

Спостерігається тенденція до переважання середнього рівня інтернальності, що є типовим для більшості людей. Це свідчить про відносну збалансованість поглядів респондентів: вони визнають як власний вплив на події в житті, так і певну роль зовнішніх обставин.

Розглядаючи розподіл показників за статтю, можна зазначити, що:

- Жінки частіше демонстрували екстернальний локус контролю, що може свідчити про їхню більшу емоційну залежність від зовнішніх обставин.
- Чоловіки частіше мали інтернальний локус контролю, тобто більше покладалися на власні зусилля у вирішенні життєвих ситуацій.

Згідно з психологічними дослідженнями, екстернальний локус контролю є одним із чинників, що підвищує ймовірність віктимної поведінки. Особи, які мають екстернальний локус контролю, схильні вважати, що їхня безпека та благополуччя залежать від зовнішніх обставин або інших людей, що може знижувати рівень особистої відповідальності та обачності в потенційно небезпечних ситуаціях.

Отримані дані підтверджують цю гіпотезу: респонденти з екстернальним локусом контролю більш схильні до пасивного сприйняття негативних ситуацій, у той час як респонденти з високим рівнем інтернальності частіше беруть на себе відповідальність за події у своєму житті та шукають активні шляхи їх вирішення.

Результати дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. У юнацькому віці більшість респондентів демонструють середній рівень інтернальності, що свідчить про їхню гнучкість у сприйнятті життєвих обставин.

2. Екстернальний локус контролю (низька інтернальність) виявлений у 28% учасників, що є потенційним чинником підвищеної віктимності.
3. Чоловіки загалом мають більш інтернальний локус контролю, ніж жінки, що може впливати на їхню життєву позицію та рівень відповідальності.
4. Підвищення рівня інтернальності може бути важливим напрямом профілактики віктимної поведінки, оскільки допомагає розвивати відповідальність та активну життєву позицію.

Для оцінки рівня самотності була використана шкала суб'єктивного відчуття самотності UCLA (Russell, 1996), що складається з 20 тверджень, які респонденти оцінювали за чотирибальною шкалою («ніколи», «рідко», «іноді», «часто»).

Аналіз отриманих даних дозволив розрахувати сумарні бали для кожного респондента, що варіюються в діапазоні від 20 до 60 балів (Додаток В). Відповідно до методики, інтерпретація рівня самотності є наступною:

- 0–20 балів – низький рівень самотності
- 20–40 балів – середній рівень самотності
- 40–60 балів – високий рівень самотності

За отриманими результатами, більшість респондентів (приблизно 60%) потрапили до категорії середнього рівня самотності, що свідчить про наявність певного рівня соціальної ізоляції або емоційного відчуження, але без критичних проявів. Високий рівень самотності було зафіксовано у 30% опитаних, що вказує на значні труднощі у соціальній взаємодії, недостатню підтримку або проблеми у встановленні міжособистісних зв'язків. Лише 10% респондентів мали низький рівень самотності, що означає гарну інтегрованість у соціальні групи та задоволення своїх потреб у спілкуванні.

При порівнянні показників серед чоловіків та жінок було виявлено, що:

- Жінки частіше повідомляли про вищий рівень самотності, ніж чоловіки. У групі з високим рівнем самотності жінки склали 60%, а чоловіки – 40%.

- Чоловіки частіше вказували на середній рівень самотності – 65% порівняно з 55% серед жінок.
- Серед респондентів із низьким рівнем самотності чоловіків було більше (15%), ніж жінок (5%).

Отримані результати узгоджуються з попередніми дослідженнями, які свідчать, що жінки частіше схильні до емоційного переживання самотності та відкритіше про це говорять (рис. 2.3.).

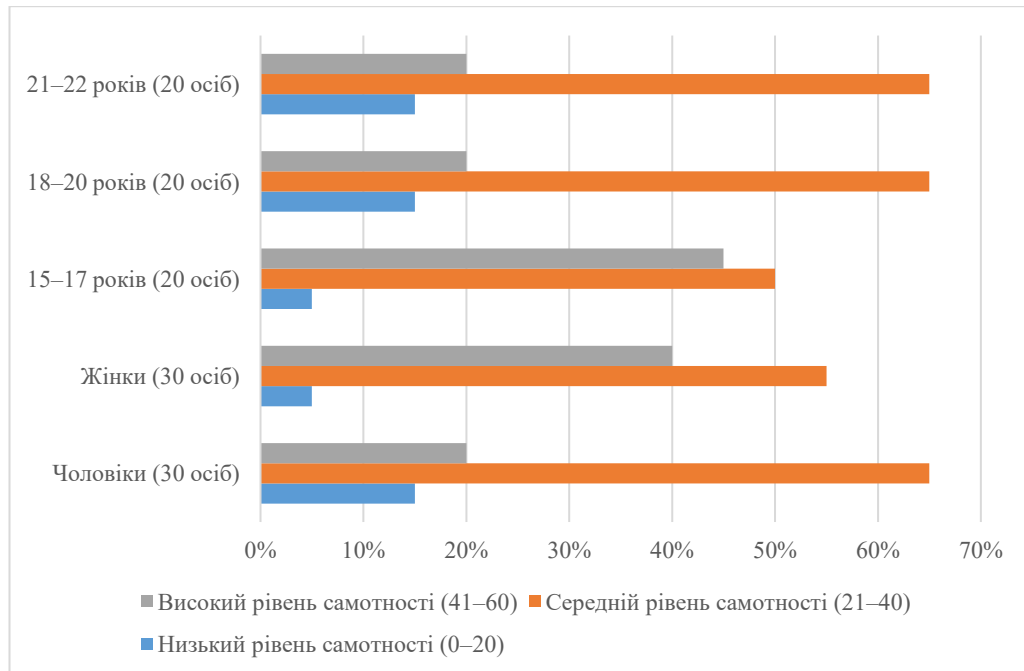

Рис. 2.3. Рівень самотності серед респондентів залежно від статі та вікової групи (за шкалою UCLA)

При аналізі рівня самотності у різних вікових групах було виявлено, що:

- Найвищі показники самотності спостерігалися у 15–17 років. Це може бути пов'язано з перехідним віком, пошуком власної ідентичності та труднощами у побудові міжособистісних відносин.
- У групі 18–20 років рівень самотності знижувався, що можна пояснити розширенням соціального кола, набуттям нових знайомств у вищих навчальних закладах або на роботі.
- У респондентів 21–22 років показники були найнижчими, що свідчить про стабілізацію соціальних зв'язків та формування сталої самооцінки.

Детальний аналіз відповідей на окремі питання дозволив виявити основні проблемні аспекти:

Найвищі бали (що свідчать про відчуття самотності) респонденти давали на твердження:

- «Ніхто не знає мене по-справжньому»
- «Я почуваюся ізольованим від інших людей»
- «Люди навколо мене, але не зі мною»

Натомість найнижчі бали (що свідчать про відсутність самотності) спостерігалися у відповідях на твердження:

- «Є люди, з якими я можу поговорити»
- «Я можу знайти друзів, як тільки цього захочу»
- «Є люди, які мене по-справжньому розуміють»

Це свідчить про те, що багато респондентів відчувають дефіцит глибоких емоційних зв'язків, навіть якщо формально мають друзів чи знайомих.

Висновки та рекомендації:

1. Загальний рівень самотності серед молоді знаходиться на середньому рівні, однак 30% респондентів відчувають значну соціальну ізоляцію.
2. Жінки частіше за чоловіків повідомляють про самотність, що може вказувати на більшу емоційну вразливість або відмінності у способах соціальної взаємодії.
3. Молодші респонденти (15–17 років) схильні до вищого рівня самотності, що вимагає додаткової уваги психологів, педагогів і батьків для підтримки їхньої соціалізації.
4. Основна проблема полягає у відсутності глибоких емоційних зв'язків, що вказує на потребу розвитку навичок комунікації, самопрезентації та підтримки соціальної взаємодії.

З метою зменшення рівня самотності серед молоді можна рекомендувати психологічні тренінги, групові заходи, створення безпечного

простору для емоційного самовираження та популяризацію здорових соціальних відносин.

На основі опитування за даною анкетною "Оцінка сприйняття соціальної підтримки та здатності до самозахисту" було визначено рівень соціальної підтримки та здатності до самозахисту серед молоді.

Результати відповідей респондентів на перший блок питань, пов'язаних із соціальною підтримкою, показали, що більшість опитаних мають помірний або високий рівень підтримки від близьких людей (Додаток Д). Найвищі середні бали отримали твердження про підтримку сім'ї та друзів: середнє значення відповідей коливалося в межах 3.8–4.4. Це свідчить про те, що більшість юнаків та юначок відчувають довіру та розуміння з боку свого найближчого оточення (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Порівняння рівня соціальної підтримки та здатності до самозахисту
серед молоді залежно від статі**

Категорія	Загальний середній бал	Чоловіки	Жінки	Середнє	Стандартне відхилення
Соціальна підтримка сім'ї	4.2	4.0	4.4	4.2	0.283
Підтримка друзів	4.1	3.9	4.3	4.1	0.283
Довіра до викладачів	3.2	3.3	3.1	3.2	0.141
Соціальні мережі як підтримка	3.5	3.6	3.4	3.5	0.141
Контроль над емоціями	4.0	4.2	3.8	4.0	0.283
Впевненість у своїх силах	3.7	3.9	3.5	3.7	0.283
Уміння сказати «ні»	4.1	4.2	4.0	4.1	0.141
Реакція на кібербулінг	3.2	3.4	3.0	3.2	0.283
Готовність звернутися до поліції	2.8	3.1	2.5	2.8	0.424

Проте деякі твердження отримали нижчі оцінки. Наприклад, підтримка з боку громадських чи волонтерських організацій мала найнижче середнє значення (2.5), що вказує на те, що молодь рідко звертається по допомогу до подібних структур. Також рівень довіри до викладачів та соціальних мереж виявився середнім (3.1–3.4), що свідчить про обмежене використання цих ресурсів як джерела емоційної або інформаційної підтримки.

Другий блок тверджень оцінював рівень упевненості респондентів у своїх можливостях захистити себе у складних або небезпечних ситуаціях. Загалом, результати цього блоку показали помірний рівень здатності до самозахисту, але з окремими проблемними аспектами. Найвищі середні значення отримали твердження про вміння контролювати свої емоції (4.0) та здатність відмовити у ситуаціях примусу (4.1). Це свідчить про те, що молодь у більшості випадків здатна відстоювати свої межі та не піддаватися маніпуляціям.

Однак менше впевненості спостерігалось у відповідях щодо готовності звертатися до правоохоронних органів у разі необхідності (2.8) та участі в активному протистоянні несправедливості (3.0). Це може бути пов'язано з недовірою до офіційних структур або низькою правовою обізнаністю молоді. Крім того, питання щодо дій у разі кібербулінгу отримало середнє значення 3.2, що вказує на недостатню обізнаність або невпевненість у реагуванні на такі ситуації.

Аналіз відповідей чоловіків та жінок виявив деякі відмінності у рівні соціальної підтримки та здатності до самозахисту. Зокрема, жінки частіше повідомляли про емоційну підтримку з боку близьких (4.2 у жінок проти 3.9 у чоловіків), тоді як чоловіки мали вищі оцінки за твердження про впевненість у своїх силах у складних ситуаціях (3.9 проти 3.5 у жінок). Це підтверджує тенденцію до більшої емоційної відкритості жінок та більшої самостійності чоловіків у вирішенні проблем.

Також жінки частіше висловлювали невпевненість у зверненні до правоохоронних органів (середнє значення 2.5 у жінок проти 3.1 у чоловіків),

що може бути пов'язано з побоюванням недостатнього реагування з боку державних структур.

Загальні результати дослідження свідчать про те, що рівень соціальної підтримки у молоді є досить високим, проте існують певні недоліки, зокрема, низький рівень залучення до громадських ініціатив та недостатня підтримка з боку освітнього середовища. Щодо здатності до самозахисту, респонденти в цілому демонструють готовність відстоювати свої права, проте існує недовіра до офіційних структур та недостатня обізнаність щодо захисту в ситуаціях кібербулінгу.

Для підвищення рівня захищеності молоді рекомендовано:

1. Проведення просвітницьких заходів щодо юридичної обізнаності та прав молоді.
2. Розвиток програм психологічної підтримки в освітніх закладах.
3. Активізація молодіжних ініціатив та громадських організацій, які можуть стати додатковим джерелом підтримки.
4. Проведення тренінгів з цифрової безпеки та протидії кібербулінгу.
5. Формування культури звернення до правоохоронних органів у разі порушення прав молоді.

Таким чином, підвищення рівня інформованості, посилення довіри до соціальних інституцій та розвиток механізмів соціальної підтримки допоможе зменшити рівень віктимності серед молоді та покращити їхню здатність до самозахисту.

Дослідження схильності до віктимної поведінки (за О.О. Андронникової) дозволила оцінити схильність особи до різних типів віктимної поведінки, таких як агресивна, самопошкоджуюча, гіперсоціальна, залежна та некритична поведінка.

Аналіз відповідей респондентів показав, що більшість опитаних мають середній рівень схильності до віктимної поведінки, що свідчить про їхню здатність контролювати ситуації та уникати небезпечних дій (Додаток Е). Однак частина респондентів демонструє високий рівень схильності до

агресивної та самопошкоджуючої поведінки, що може бути пов'язано з емоційною нестабільністю або необдуманими діями.

1. Шкала реалізованої віктимності. Ця шкала відображає, наскільки часто респонденти потрапляють у критичні ситуації або мають внутрішню готовність до віктимної поведінки.

Таблиця 2.2

Співвідношення респондентів за кожним рівнем схильності до віктимної поведінки для кожної шкали

Шкала	Низький рівень (1–3 стени)	Середній рівень (4–7 стени)	Високий рівень (8–10 стени)	Середнє	Стандартне відхилення
Реалізована віктимність	25.0	58.3	16.7	33.33	22.02
Схильність до агресивного віктимної поведінки	33.3	50.0	16.7	33.33	16.65
Схильність до самопошкоджуючої поведінки	41.7	50.0	8.3	33.33	22.07
Схильність до гіперсоціальної поведінки	25.0	58.3	16.7	33.33	22.02
Схильність до залежної поведінки	33.3	50.0	16.7	33.33	16.65
Схильність до некритичної поведінки	41.7	50.0	8.3	33.33	22.07

– Низькі показники (1-3 стени): 15 респондентів (25%). Це свідчить про те, що ці люди рідко потрапляють у небезпечні ситуації,

можливо, через наявність захисних механізмів поведінки. Вони уникають конфліктів і намагаються контролювати своє життя.

– Середні показники (4-7 стени): 35 респондентів (58.3%). Більшість респондентів мають середній рівень реалізованої віктимності. Це говорить про те, що вони іноді можуть потрапляти в неприємні ситуації, але це не є систематичним явищем. Вони можуть бути схильними до певних типів віктимної поведінки, але зазвичай контролюють ситуацію.

– Високі показники (8-10 стени): 10 респондентів (16.7%). Ці люди часто потрапляють у небезпечні або конфліктні ситуації через свою поведінку. Вони можуть бути схильними до необдуманих дій або мати внутрішню готовність до віктимності.

2. Шкала схильності до агресивної віктимної поведінки. Ця шкала відображає схильність до агресивної поведінки, яка може призводити до конфліктів.

– Низькі показники (1-3 стени): 20 респондентів (33.3%). Ці люди мають хороший самоконтроль, дотримуються норм і правил, уникають конфліктів. Вони можуть бути обидливими, але рідко проявляють агресивність.

– Середні показники (4-7 стени): 30 респондентів (50%). Більшість респондентів мають середній рівень схильності до агресивної поведінки. Вони можуть іноді проявляти агресивність, але зазвичай контролюють свої емоції.

– Високі показники (8-10 стени): 10 респондентів (16.7%). Ці люди схильні до агресивної поведінки, яка може призводити до конфліктів. Вони легко піддаються емоціям, можуть бути домінуючими та нетерплячими.

3. Шкала схильності до самопошкоджуючої та саморуйнівної поведінки. Ця шкала відображає схильність до ризикованої поведінки, яка може призводити до самопошкодження.

- Низькі показники (1-3 стени): 25 респондентів (41.7%).
Ці люди дбають про свою безпеку, уникають ризикованих дій. Вони можуть бути пасивними через страх помилитися.

- Середні показники (4-7 стени): 30 респондентів (50%).
Більшість респондентів мають середній рівень схильності до самопошкоджуючої поведінки. Вони можуть іноді ризикувати, але зазвичай обдумують свої дії.

- Високі показники (8-10 стени): 5 респондентів (8.3%).
Ці люди схильні до ризикованої поведінки, яка може призводити до самопошкодження. Вони можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій.

4. Шкала схильності до гіперсоціального віктимної поведінки. Ця шкала відображає схильність до соціально схвалюваної поведінки, яка може призводити до конфліктів.

- Низькі показники (1-3 стени): 15 респондентів (25%).
Ці люди можуть бути пасивними, байдужими до навколишніх подій, діють за принципом "моя хата з краю".

- Середні показники (4-7 стени): 35 респондентів (58.3%).
Більшість респондентів мають середній рівень схильності до гіперсоціальної поведінки. Вони можуть бути принциповими, але не завжди готові ризикувати заради інших.

- Високі показники (8-10 стени): 10 респондентів (16.7%).
Ці люди схильні до соціально схвалюваної поведінки, яка може призводити до конфліктів. Вони можуть бути сміливими, рішучими, але іноді надто самонадійними.

5. Шкала схильності до залежної та безпорадної поведінки. Ця шкала відображає схильність до залежної поведінки, яка може призводити до безпорадності.

- Низькі показники (1-3 стени): 20 респондентів (33.3%).
Ці люди схильні до незалежності, можуть бути конфліктними та авторитарними.

- Середні показники (4-7 стени): 30 респондентів (50%).
Більшість респондентів мають середній рівень схильності до залежної поведінки. Вони можуть шукати підтримки, але не завжди демонструють безпорадність.

- Високі показники (8-10 стени): 10 респондентів (16.7%).
Ці люди схильні до залежної поведінки, можуть бути безпорадними, шукають підтримки та співчуття оточуючих.

6. Шкала схильності до некритичної поведінки. Ця шкала відображає схильність до легковажності та неосмотрительности.

- Низькі показники (1-3 стени): 25 респондентів (41.7%).
Ці люди обережні, намагаються передбачити наслідки своїх дій, можуть бути пасивними через страхи.

- Середні показники (4-7 стени): 30 респондентів (50%).
Більшість респондентів мають середній рівень схильності до некритичної поведінки. Вони можуть іноді бути легковажними, але зазвичай обдумують свої дії.

- Високі показники (8-10 стени): 5 респондентів (8.3%).
Ці люди схильні до легковажності, можуть бути довірливими та неосмотрительними, що призводить до небезпечних ситуацій.

Більшість респондентів мають середній рівень схильності до різних типів віктимної поведінки, що свідчить про те, що вони іноді можуть потрапляти в неприємні ситуації, але зазвичай контролюють своє життя.

Деякі респонденти демонструють високий рівень схильності до агресивної та самопошкоджуючої поведінки, що може бути пов'язано з емоційною нестабільністю або необдуманими діями.

Низький рівень схильності до віктимної поведінки спостерігається у меншості респондентів, що свідчить про їхню обережність та самоконтроль (табл. 2.2).

Для оцінки взаємозв'язку між психологічними чинниками, які впливають на розвиток віктимності у юнацькому віці, було проведено

кореляційний аналіз. Основними змінними дослідження виступили рівень тривожності (за методикою Спілбергера–Ханіна), локус контролю (за методикою Роттера), суб'єктивне відчуття самотності (за шкалою UCLA), рівень соціальної підтримки та здатність до самозахисту (за авторською анкетною), а також схильність до віктимної поведінки (за методикою О.О. Андронникової).

У таблиці 2.3 представлені результати кореляційного аналізу, які відображають взаємозв'язки між досліджуваними змінними.

Таблиця 2.3

Кореляційні зв'язки між показниками дослідження

Змінні	Кореляційний коефіцієнт (r)
Рівень тривожності – Локус контролю	-0,48*
Рівень тривожності – Відчуття самотності	0,52**
Локус контролю – Схильність до віктимної поведінки	-0,56**
Відчуття самотності – Схильність до віктимної поведінки	0,49*
Соціальна підтримка – Локус контролю	0,45*
Соціальна підтримка – Здатність до самозахисту	0,51**
Соціальна підтримка – Схильність до віктимної поведінки	-0,47*
Здатність до самозахисту – Схильність до віктимної поведінки	-0,53**

Примітки: * – кореляція значуща на рівні $p < 0,05$, ** – кореляція значуща на рівні $p < 0,01$.

Рівень тривожності та локус контролю (-0,48, $p < 0,05$) – отриманий негативний кореляційний зв'язок свідчить, що чим вищий рівень тривожності, тим більша ймовірність екстернального локусу контролю. Це означає, що більш тривожні молоді люди частіше вважають, що події у їхньому житті визначаються зовнішніми обставинами, а не їхніми власними діями. Рівень тривожності та відчуття самотності (0,52, $p < 0,01$) – наявність позитивного

кореляційного зв'язку вказує на те, що молоді люди з вищим рівнем тривожності частіше відчувають себе самотніми. Це підтверджує гіпотезу, що підвищена тривожність сприяє соціальній ізоляції.

Локус контролю та схильність до віктимної поведінки ($-0,56$, $p < 0,01$) – респонденти з інтернальним локусом контролю демонструють меншу схильність до віктимної поведінки. Це свідчить про те, що особи, які вважають себе відповідальними за події у своєму житті, рідше потрапляють у ситуації, де вони можуть стати жертвами насильства або маніпуляцій.

Відчуття самотності та схильність до віктимної поведінки ($0,49$, $p < 0,05$) – чим вищий рівень суб'єктивного відчуття самотності, тим більша ймовірність віктимної поведінки. Люди, які відчувають брак соціальної підтримки, можуть бути менш здатними до опору маніпуляціям і агресії.

Соціальна підтримка та локус контролю ($0,45$, $p < 0,05$) – позитивний зв'язок між соціальною підтримкою та інтернальністю локусу контролю свідчить про те, що молоді люди, які отримують більше підтримки від близького оточення, частіше вважають себе відповідальними за події у своєму житті.

Соціальна підтримка та здатність до самозахисту ($0,51$, $p < 0,01$) – високий рівень соціальної підтримки корелює з вищими показниками самозахисту. Це означає, що люди, які мають надійне соціальне оточення, більш впевнені у своїй здатності відстоювати власні межі.

Соціальна підтримка та схильність до віктимної поведінки ($-0,47$, $p < 0,05$) – негативний зв'язок означає, що особи з вищим рівнем соціальної підтримки рідше демонструють віктимну поведінку, оскільки вони мають ресурси для захисту від негативних впливів.

Здатність до самозахисту та схильність до віктимної поведінки ($-0,53$, $p < 0,01$) – чим вище рівень здатності до самозахисту, тим нижча ймовірність віктимної поведінки. Це підтверджує важливість розвитку навичок самозахисту для зменшення ризиків віктимізації.

Таблиця 2.4

Матричні навантаження змінних на фактори (метод головних компонентів)

Змінна	Фактор 1: Психологічна вразливість	Фактор 2: Особистісний ресурс
Рівень тривожності	0,74	0,29
Відчуття самотності	0,78	0,21
Схильність до віктимної поведінки	0,71	-0,43
Локус контролю	-0,65	0,61
Соціальна підтримка	0,18	0,76
Здатність до самозахисту	0,24	0,72
Пояснена дисперсія (%):	44,3 %	29,6 %
Сумарна пояснена дисперсія (%):	73,9 %	—

Примітка: жирним шрифтом виділено значущі навантаження ($>|0,60|$)

Проведений факторний аналіз дозволив виявити дві чітко виражені латентні структури, які пояснюють понад 70% загальної дисперсії результатів дослідження. Перший фактор, умовно позначений як "Психологічна вразливість", об'єднує такі змінні, як підвищений рівень тривожності, відчуття самотності, схильність до віктимної поведінки та зовнішній локус контролю. Така структура свідчить про наявність спільної основи, яка підвищує ризики формування віктимності, зокрема — емоційна нестабільність, невпевненість у собі, соціальна ізоляція.

Другий фактор — "Особистісний ресурс" — характеризується високими навантаженнями за шкалами соціальної підтримки, здатності до самозахисту та інтернального локусу контролю. Він відіграє захисну роль щодо віктимності й відображає наявність внутрішніх та зовнішніх ресурсів, які сприяють ефективній адаптації особистості у складних ситуаціях.

Результати факторного аналізу підтвердили, що розвиток віктимної поведінки у юнацькому віці тісно пов'язаний з комплексом як внутрішніх (емоційних і когнітивних), так і соціальних чинників, а їх поєднання визначає індивідуальні шляхи реагування на стрес, загрозу чи соціальний тиск.

Проведений кореляційний аналіз дав змогу виявити низку статистично значущих взаємозв'язків між психологічними чинниками та рівнем віктимності в юнацькому віці. Зокрема, встановлено, що такі змінні, як рівень соціальної підтримки, тип локусу контролю (внутрішній чи зовнішній), а також здатність особистості до самозахисту відіграють роль потужних захисних факторів, які знижують імовірність формування віктимної поведінки. Молоді люди, які відчувають підтримку з боку родини, друзів чи інших значущих осіб, а також мають сформоване відчуття відповідальності за власні дії, демонструють нижчий рівень віктимної готовності.

Водночас дослідження засвідчило, що високий рівень тривожності (як реактивної, так і особистісної) та підвищене відчуття самотності можуть виступати предикторами віктимної поведінки, тобто чинниками, що суттєво підвищують ризик потрапляння у ситуації, де особа може стати жертвою психологічного чи фізичного насильства. Тривожна молодь, як правило, має знижену впевненість у собі, відчуває труднощі у встановленні міжособистісних контактів, що у свою чергу підвищує їхню вразливість у соціальному середовищі. Відчуття ізольованості або брак довіри до оточення можуть призводити до вибору пасивних моделей поведінки, уникнення конфронтацій або нездатності адекватно реагувати на небезпеку.

Отримані результати мають важливе практичне значення, оскільки можуть бути покладені в основу створення програм психологічної підтримки молоді, спрямованих на розвиток особистісних ресурсів, зміцнення почуття безпеки та соціальної інтеграції. Такі програми можуть включати тренінги з підвищення впевненості у собі, розвиток навичок асертивності, роботу з емоційною саморегуляцією, а також заходи з формування внутрішнього локусу контролю. Особлива увага має приділятися підвищенню рівня

усвідомленості та відповідальності за власне життя, що є важливою умовою профілактики віктимної поведінки серед юнацтва.

Висновки до розділу 2

У ході проведеного дослідження було здійснено комплексний підхід до вивчення віктимності, що дозволив отримати глибоке уявлення про психологічні чинники, що впливають на її формування в юнацькому віці. Зокрема, дослідження охопило такі ключові аспекти, як рівень тривожності, локус контролю, суб'єктивне відчуття самотності, рівень соціальної підтримки та здатність до самозахисту. Організація дослідження відповідала всім етичним та науковим вимогам, що забезпечило валідність і надійність отриманих результатів. Добровільна участь респондентів, інформована згода, анонімність та конфіденційність сприяли щирості відповідей. Вибіркова сукупність у 60 осіб юнацького віку з гендерним балансом забезпечила репрезентативність вибірки та дозволила виявити як загальні закономірності, так і статеві відмінності у сприйнятті й переживанні психологічних чинників.

У результаті дослідження за шкалою тривожності Спілбергера–Ханіна було виявлено, що переважна частина респондентів має помірний рівень як ситуативної, так і особистісної тривожності, що є типовим для юнацького віку та свідчить про адаптивний характер емоційних реакцій. Водночас значна частина учасників демонструє високі показники тривожності, що може бути ознакою схильності до переживань і стресових станів, які впливають на загальне психологічне самопочуття.

Серед вікових особливостей було помічено, що молодші респонденти частіше виявляють ситуативне занепокоєння, тоді як у старших учасників домінує особистісна тривожність, що може бути пов'язано з етапами життєвого становлення. Гендерний аналіз підтвердив більшу емоційну чутливість жінок та більш приховане переживання напруги у чоловіків.

Результати дослідження локусу контролю за методикою Роттера показали переважання середнього рівня інтернальності серед респондентів. Це

свідчить про поміркований підхід до оцінки причин життєвих подій — як з огляду на власні зусилля, так і вплив зовнішніх обставин. При цьому жінки частіше схильні до екстернального локусу контролю, що свідчить про вищу залежність їх самооцінки та поведінкових реакцій від середовища. Чоловіки, навпаки, виявляють вищу внутрішню відповідальність за результати власних дій.

Рівень тривожності та особливості локусу контролю в юнацькому віці формують індивідуальний стиль реагування на труднощі та виклики. Помірна тривожність і збалансований локус контролю можуть сприяти ефективній адаптації, тоді як високий рівень тривожності або схильність до екстернальності потребують психологічної підтримки для зниження ризиків емоційного виснаження.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКУ ВІКТИМНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

3.1. Психологічні техніки профілактики та корекції

Юнацький вік є критичним етапом формування особистості, який супроводжується глибокими змінами в емоційній, когнітивній та соціальній сферах. Саме в цей період особливо актуальною стає проблема віктимної поведінки, оскільки молоді люди, через нестабільну самооцінку, недостатній життєвий досвід та пошук власної ідентичності, можуть виявитися вразливими до зовнішніх загроз. Віктимність у цьому віці виявляється як тенденція до потрапляння у ситуації, де особа стає жертвою агресії, насильства, маніпуляцій або соціального тиску. Ці ситуації можуть бути як епізодичними, так і системними, що, у свою чергу, впливає на психічне здоров'я та соціальне функціонування індивіда.

У зв'язку з цим надзвичайно важливо впроваджувати ефективні психологічні методи профілактики та корекції віктимної поведінки, які базуються на розвитку внутрішніх особистісних ресурсів, формуванні емоційної стійкості, а також покращенні комунікативних та соціальних навичок. Такі техніки мають бути адаптовані до вікових особливостей молоді та враховувати як індивідуальні потреби особистості, так і загальні закономірності психосоціального розвитку.

Серед найпоширеніших профілактичних психологічних технік можна виокремити:

- тренінги особистісного зростання, спрямовані на підвищення впевненості у собі, розвиток позитивної самооцінки та самоповаги;
- асертивні тренінги, які навчають молодь чітко висловлювати власну думку, відстоювати особисті кордони та захищати свої інтереси у складних соціальних ситуаціях;

- техніки емоційної саморегуляції, зокрема дихальні практики, техніки релаксації та арт-терапія, що допомагають знижувати рівень тривожності, керувати емоційними станами та зменшувати імпульсивність;
- соціально-психологічні тренінги, що моделюють реальні життєві ситуації, сприяють формуванню навичок безпечної поведінки, адекватного реагування на стресові події та підвищують здатність до критичного мислення;
- психоедукація, яка надає учасникам базові знання про природу віктимної поведінки, її ризики та способи захисту від психологічного чи фізичного насильства.

Щодо корекційних заходів, вони можуть включати індивідуальну або групову психотерапію, спрямовану на усвідомлення власних уразливих зон, опрацювання травматичного досвіду, подолання наслідків віктимізації та побудову нових адаптивних моделей поведінки.

Системне застосування психологічних технік у роботі з молоддю сприяє зниженню рівня віктимності, формуванню здорової самооцінки, підвищенню соціальної активності та загальної життєстійкості особистості. Це, своєю чергою, створює умови для успішної соціальної адаптації та запобігання повторному потраплянню в роль жертви.

Таблиця 3.1

Психологічні техніки профілактики віктимності

№	Назва техніки	Опис	Очікуваний ефект
1	Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ)	Допомагає виявити та змінити деструктивні мисленнєві установки, які можуть сприяти віктимній поведінці. Використовуються техніки рефреймінгу, поведінкових експериментів, самопостереження.	Формування адаптивного мислення, зниження рівня тривожності та страху.
2	Тренінги з розвитку асертивності	Навчання навичок впевненої поведінки, формування адекватної самооцінки, розвиток	Зниження ризику потрапляння в ситуації насильства, покращення комунікативних навичок.

Продовження табл. 3.1

		здатності відстоювати власні кордони.	
3	Емоційно-регуляційні техніки	Методи управління емоціями, релаксаційні вправи, навчання конструктивного вираження почуттів.	Покращення емоційного стану, зниження схильності до почуття провини та страху.
4	Групові тренінги соціальної компетентності	Включають рольові ігри, вправи на розвиток емпатії, аналіз ситуацій, що провокують віктимну поведінку.	Покращення соціальних навичок, зменшення довірливості та наївності.
5	Метод саморефлексії та щоденник переживань	Ведення записів про особистий досвід, аналіз причин і наслідків власних дій та реакцій.	Підвищення усвідомленості, формування відповідальності за власні вчинки.
6	Психодрама та арт-терапія	Використання театральних імпровізацій, малювання, роботи з метафоричними картами для вираження та опрацювання травматичних ситуацій.	Усвідомлення та проживання емоційного досвіду, зниження рівня тривожності.
7	Медіація та техніки ненасильницького спілкування	Навчання способам розв'язання конфліктів без агресії, розвиток навичок активного слухання та переговорів.	Формування конструктивної комунікації, уникнення ролі жертви у конфліктних ситуаціях.
8	Формування критичного мислення	Робота з когнітивними викривленнями, аналіз інформації, розвиток здатності до незалежного прийняття рішень.	Усвідомленість у соціальних взаємодіях, зниження ризику маніпуляцій та шахрайства.
9	Психоедукація про віктимність	Інформування молоді про ознаки віктимної поведінки, наслідки, шляхи запобігання.	Підвищення рівня знань, формування навичок самозахисту та впевненості.

Запобігання розвитку віктимності у юнацькому віці потребує цілісного та комплексного підходу, який охоплює як профілактичні, так і корекційні заходи, спрямовані на підтримку особистісного розвитку, формування

життєстійкості та розвиток навичок безпечної поведінки. Особливу увагу слід приділяти впровадженню системи раннього виявлення ризиків віктимної поведінки, що дозволяє своєчасно реагувати на проблемні ситуації та запобігати формуванню глибоких внутрішніх установок жертви.

Використання психологічних технік у цьому контексті відіграє ключову роль, адже вони сприяють зміцненню внутрішніх ресурсів особистості, розвитку емоційної стабільності, впевненості у власних силах та здатності встановлювати особисті кордони. Завдяки цьому юнаки краще справляються зі стресовими ситуаціями, демонструють вищу стійкість до зовнішніх маніпуляцій та агресивного впливу. Також такі підходи формують здатність до критичного мислення, що дозволяє усвідомлювати ризики та обирати більш конструктивні шляхи реагування у соціально складних обставинах.

Невід'ємним елементом ефективної профілактики є формування здорових міжособистісних відносин, зокрема навичок побудови довіри, відкритого діалогу, взаємоповаги та підтримки. Це дозволяє молодим людям створювати позитивне соціальне оточення, що знижує ризик ізоляції, тривожності та почуття самотності — факторів, які часто виступають передумовами віктимної поведінки.

Важливим аспектом у цьому процесі є активна участь фахівців-психологів, педагогів і батьків, які мають відігравати роль не лише консультантів, а й партнерів у розвитку потенціалу молоді. Їхня підтримка є особливо значущою на етапі формування самооцінки, ідентичності та соціальної адаптації юнаків. Створення безпечного освітнього та сімейного середовища, налагодження відкритого діалогу та забезпечення емоційної підтримки — усе це сприяє профілактиці віктимності та формуванню відповідального, психологічно зрілого покоління.

3.2. Програма заходів щодо формування віктимної поведінки у молоді

Формування віктимної поведінки часто відбувається поступово, у процесі засвоєння певних патернів соціальної взаємодії, в яких особа — найчастіше неусвідомлено — починає діяти з позиції жертви. Така поведінка може проявлятися у формі пасивності, уникання конфліктів будь-якою ціною, прийняття агресії чи маніпуляцій з боку інших як норми. Особливо вразливим у цьому контексті є юнацький вік, оскільки саме в цей період відбувається інтенсивне формування особистісної ідентичності, становлення уявлень про себе та навколишній світ, а також активне включення в соціальні відносини.

Молодь, яка не має достатніх ресурсів для психологічного самозахисту, часто неусвідомлено копіює деструктивні моделі поведінки, які можуть бути нав'язані сім'єю, соціумом чи медіа. У таких випадках необхідною є цілеспрямована профілактична робота, що передбачає формування навичок усвідомленого вибору, здатності до критичної оцінки ситуацій та побудови рівноправних взаємин у соціумі.

Мета програми – прияти зменшенню проявів віктимної поведінки у молоді шляхом розвитку усвідомленого ставлення до себе та оточення, формування навиків асертивної поведінки, підвищення емоційної стійкості до зовнішніх викликів, а також розвитку критичного мислення, що дозволяє молодій людині своєчасно розпізнавати маніпуляції, потенційно небезпечні ситуації та ефективно діяти у відповідь.

Реалізація такої програми передбачає створення умов для формування внутрішніх ресурсів особистості, здатності до самозахисту, емоційного самоконтролю та відповідальної соціальної взаємодії, що є основою профілактики віктимної поведінки та розвитку психологічної зрілості.

Структуру програми описано в таблиці 3.2.

Структура програми (10 занять)

№ заняття	Назва	Мета та зміст	Методи та техніки
1	Вступ. Поняття віктимної поведінки	Ознайомлення з поняттям віктимності, факторами її формування, видами та наслідками.	Лекція, обговорення, вправи на саморефлексію.
2	Асертивна поведінка та її розвиток	Формування навичок впевненої поведінки, вміння відстоювати власні кордони.	Тренінгові вправи, рольові ігри, моделювання ситуацій.
3	Робота з самооцінкою та впевненістю у собі	Визначення рівня самооцінки, робота над її зміцненням.	Психодіагностика, вправа «Мій ресурс», техніки когнітивного перепрограмування.
4	Емоційний інтелект і управління емоціями	Розвиток навичок саморегуляції, опанування тривоги та страху.	Вправи на усвідомлення емоцій, техніки релаксації, дихальні практики.
5	Формування критичного мислення та аналізу ситуацій ризику	Вчимося розпізнавати маніпуляції, шахрайство та токсичні стосунки.	Аналіз кейсів, групові дискусії, робота з когнітивними викривленнями.
6	Комунікація без агресії та маніпуляцій	Вироблення навичок конструктивної взаємодії у складних ситуаціях.	Ненасильницьке спілкування, техніки активного слухання.
7	Розвиток соціальної компетентності	Вчимося розпізнавати небезпечні ситуації, оцінювати ризики та будувати безпечні стосунки.	Робота в малих групах, моделювання реальних ситуацій.
8	Психологічні межі та їх захист	Як не стати жертвою емоційного чи фізичного насильства.	Вправи на усвідомлення особистих кордонів, техніки самозахисту.
9	Робота з травматичним досвідом	Пережитий досвід віктимності: як його опрацювати та трансформувати у силу.	Арт-терапія, психодрама, метод саморефлексії.
10	Заключне заняття: особистий план розвитку	Підведення підсумків, визначення подальших кроків у роботі над собою.	Коучингові вправи, розробка персонального плану, рефлексія.

Програма складається з 10 тематичних занять, кожне з яких триває 90 хвилин. Структура програми розроблена з урахуванням вікових та психологічних особливостей молоді й спрямована на поступове формування навичок, що знижують ризик віктимної поведінки. Заняття мають інтерактивний характер, що сприяє активному включенню учасників у процес самопізнання, розвитку критичного мислення та емоційного усвідомлення.

Кожне заняття побудоване за принципом поєднання різних форматів роботи:

- лекційні блоки, де подається необхідний теоретичний матеріал у доступній та динамічній формі;
- практичні вправи, спрямовані на відпрацювання конкретних навичок (асертивність, емоційна регуляція, комунікація);
- тренінгові елементи, що включають ігрові та рольові методи моделювання життєвих ситуацій;
- рефлексивні техніки, які дають змогу учасникам усвідомити власні переживання, проаналізувати зміни у власному ставленні та поведінці.

Заняття проходять у формі групової взаємодії, що дозволяє створити підтримувальне середовище, де учасники можуть безпечно ділитися досвідом, отримувати зворотний зв'язок та розвивати соціальні навички. Такий підхід сприяє не лише засвоєнню знань, а й формуванню нових конструктивних моделей поведінки, які протидіють віктимності та сприяють особистісному зростанню.

Заняття 1. Вступне заняття: поняття віктимної поведінки

Мета: ознайомити учасників із поняттям віктимності, її факторами та видами.

Форма: лекція, групова дискусія, саморефлексія.

Тривалість: 90 хв.

Структура заняття:

1. Вступ (10 хв): знайомство, обговорення очікувань.
2. Основна частина (50 хв):

- Визначення віктимної поведінки.
 - Види віктимності: пасивна, активна, провокативна.
 - Чинники ризику (психологічні, соціальні, когнітивні).
3. Практична частина (20 хв): вправа «Мій рівень віктимності» (опитувальник, самоаналіз). Учасники проходять коротке анкетування для визначення власного рівня віктимної поведінки.
4. Обговорення та підсумки (10 хв).

Заняття 2. Асертивна поведінка та її розвиток

Мета: навчити учасників відстоювати власні межі, висловлювати свою думку без агресії.

Форма: тренінг, рольові ігри.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Теоретична частина (20 хв):
 - Що таке асертивність?
 - Відмінності між пасивною, агресивною та асертивною поведінкою.
2. Практична частина (50 хв):
 - Вправа «Я маю право» (тренування висловлення власної позиції). Учасники записують свої права (на власну думку, кордони, відмову тощо), а потім обговорюють їх у групі.
 - Рольові ігри: відмова на маніпуляції. В парах один учасник намагається маніпулювати іншим (емоційно, вербально), а той – відмовлятися асертивно.
3. Рефлексія та обговорення (20 хв).

Заняття 3. Робота з самооцінкою та впевненістю у собі

Мета: розвинути адекватну самооцінку та впевненість у собі.

Форма: тренінг самоприйняття.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Діагностика рівня самооцінки (20 хв).
2. Обговорення типів самооцінки (20 хв).
3. Практичні вправи (40 хв):
 - «Мої сильні сторони» – групова взаємодія. Кожен учасник записує свої сильні риси та отримує доповнення від інших учасників.
 - «Лист підтримки самому собі». Учасники пишуть листи, в яких підтримують себе у важких ситуаціях.
4. Рефлексія (10 хв).

Заняття 4. Емоційний інтелект та управління емоціями

Мета: навчити учасників керувати емоціями та запобігати деструктивним реакціям.

Форма: практичний тренінг.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Лекція (20 хв): Як працює емоційний інтелект?
2. Вправа «Аналіз власних емоцій» (30 хв). Учасники згадують три останні конфліктні ситуації, аналізують свої емоції та реакції.
3. Практика технік релаксації (30 хв):
 - Дихальні вправи.
 - Техніка «Стоп-емоція». Учасники навчаються відстежувати момент, коли емоції починають виходити з-під контролю, та використовувати техніки заспокоєння (глибоке дихання, пауза перед відповіддю).
4. Рефлексія (10 хв).

Заняття 5. формування критичного мислення та аналіз ризикових ситуацій

Мета: навчити учасників аналізувати небезпечні ситуації та розпізнавати маніпуляції.

Форма: аналіз кейсів, групова робота.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Лекція (30 хв): Що таке критичне мислення?
2. Практична частина (50 хв):
 - Аналіз реальних історій віктимної поведінки.
 - Вправа «Детектив»: розпізнавання прихованих маніпуляцій. Учасникам дають тексти з ситуаціями, де є приховані маніпуляції або ризики, які вони повинні розпізнати.

3. Рефлексія (10 хв).

Заняття 6. Комунікація без агресії та маніпуляцій

Мета: розвиток конструктивних комунікативних навичок.

Форма: тренінг з комунікації.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Лекція (20 хв): види комунікативних стратегій.
2. Практика (60 хв):
 - Рольова гра «Переговори».
 - Вправа «Як сказати “ні” без агресії». Учасники вчаться правильно формулювати відмову у відповідь на різні маніпулятивні запити.

3. Обговорення (10 хв).

Заняття 7. Розвиток соціальної компетентності

Мета: навчити учасників вибудовувати здорові соціальні зв'язки.

Форма: групова робота, моделювання ситуацій.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Лекція (20 хв): Що таке соціальна компетентність?
2. Практика (50 хв):
 - Гра «Коло підтримки» (аналіз ресурсів). Учасники малюють «коло підтримки», в яке вписують людей, які можуть їм допомогти в складних ситуаціях.

- Вправа «Здорові та токсичні відносини». Група аналізує ознаки здорових і токсичних стосунків, розглядаючи реальні приклади.

3. Обговорення та рефлексія (20 хв).

Заняття 8. Психологічні межі та їх захист

Мета: навчити учасників встановлювати та захищати особисті кордони.

Форма: практичний тренінг.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Лекція (30 хв): Ознаки порушення кордонів.
2. Вправа «Мої межі» (30 хв). Учасники визначають свої особисті межі та обговорюють ситуації, в яких їх порушували.
3. Рольова гра «Захист кордонів» (30 хв). Учасники в парах тренуються встановлювати межі у конфліктних ситуаціях.

Заняття 9. Робота з травматичним досвідом

Мета: навчити учасників працювати з травматичними ситуаціями.

Форма: арт-терапія, психодрама.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Обговорення досвіду (30 хв).
2. Вправа «Перетворення болю в ресурс» (30 хв). Учасники згадують складні ситуації, а потім шукають у них позитивні уроки.
3. Арт-терапія: малюнок «Моя внутрішня сила» (30 хв). Кожен учасник малює свій символ сили, який асоціюється з його ресурсами.

Заняття 10. Заключне заняття: Особистий план розвитку

Мета: закріплення навичок, формування подальших кроків розвитку.

Форма: коучинг, рефлексія.

Тривалість: 90 хв.

Структура:

1. Аналіз змін та підсумки курсу (40 хв).

2. Вправа «Мій шлях» (30 хв). Учасники малюють свою життєву дорогу, зазначаючи ключові події та майбутні цілі.
3. Рефлексія та вручення сертифікатів (20 хв).

Очікувані результати проходження програми охоплюють кілька ключових аспектів, які сприятимуть зниженню рівня віктимної поведінки серед молоді.

Одним із важливих результатів є підвищення рівня усвідомленості щодо віктимної поведінки. Учасники навчаться розпізнавати чинники, що підвищують ризик потрапляння в ситуації маніпуляції, насильства чи експлуатації. Завдяки роботі з власним досвідом, аналізу соціальних взаємодій і обговоренню реальних випадків вони зрозуміють, як формується віктимність, що її провокує та як уникати небезпечних сценаріїв у житті.

Також програма сприятиме розвитку навичок впевненої та безпечної комунікації. Молодь навчиться конструктивно відстоювати свою думку, висловлювати незгоду без страху та почуття провини, коректно реагувати на маніпуляції й агресію в соціальних взаємодіях. Особлива увага приділяється тренуванню асертивної поведінки – здатності говорити «ні» в ситуаціях тиску, а також розпізнавати маніпулятивні схеми в спілкуванні.

Окрім цього, відбудеться зміцнення самооцінки та розвиток критичного мислення. Учасники навчаться аналізувати власні сильні сторони, що допоможе їм почуватися більш впевнено в складних ситуаціях. Робота над самоусвідомленням дозволить зменшити рівень тривожності та сумнівів у собі, що часто є передумовою віктимної поведінки. Крім того, завдяки вправам, спрямованим на аналіз соціальних ситуацій, молодь розвине критичне мислення та навчиться уникати імпульсивних рішень у взаємодії з іншими.

Ще одним важливим результатом є формування психологічної стійкості та вміння захищати власні межі. Учасники оволодіють методами контролю емоцій у стресових ситуаціях, навчаться розпізнавати ситуації, в яких їхні кордони порушуються, та ефективно їх відстоювати. Програма дозволить

кожному віднайти власні внутрішні ресурси для подолання складних моментів і формування здорової стратегії поведінки в суспільстві.

Загалом, проходження цієї програми допоможе молоді сформувати більш усвідомлену, впевнену та незалежну позицію у стосунках із оточенням, навчить їх розпізнавати небезпечні ситуації та ефективно діяти, захищаючи себе та власні права.

3.3. Психологічні рекомендації запобігання розвитку віктимності у юнацькому віці

Формування віктимної поведінки в юнацькому віці є складним процесом, який часто зумовлений різноманітними психологічними, соціальними та виховними факторами, що взаємодіють між собою. Психологічні чинники, такі як низька самооцінка, недостатня самоповага, схильність до залежності від думки інших, а також емоційна незрілість можуть сприяти розвитку віктимності. Соціальні чинники, наприклад, вплив однолітків, родинна атмосфера, соціальні стереотипи та медіа, також відіграють важливу роль у формуванні цієї поведінки. Виховні чинники, такі як стилі батьківського виховання, відсутність підтримки або, навпаки, надмірна опіка, можуть створювати сприятливе середовище для виникнення віктимної поведінки. Для ефективною профілактики та попередження таких ситуацій важливо застосовувати комплексний підхід, який охоплює не лише психологічну допомогу, але й соціальну підтримку. Це включає розвиток впевненості у собі, формування здорових особистісних меж, опрацювання негативних психологічних установок та набуття практичних навичок безпечної поведінки. Тільки таким чином можна допомогти підліткам будувати здорові взаємозв'язки та уникати негативних впливів з боку оточення.

1. Розвиток усвідомленості та критичного мислення

Юнаки та дівчата повинні вміти розпізнавати небезпечні ситуації, маніпуляції та потенційні загрози. Для цього варто навчати їх критично мислити, аналізувати мотиви інших людей, не довіряти незнайомцям сліпо та

розрізняти здорові та нездорові стосунки. Обговорення реальних життєвих ситуацій, аналіз кінофільмів чи літератури, що висвітлюють віктимність, допоможе сформувати розуміння власних реакцій і можливих ризиків.

2. Формування здорової самооцінки та впевненості в собі

Одна з основних причин віктимності – низька самооцінка, яка змушує людину терпіти маніпуляції та насильницькі дії. Робота над прийняттям себе, розвитком сильних сторін, формуванням позитивного ставлення до власних досягнень сприяє підвищенню самооцінки. Корисними будуть вправи з саморефлексії, підтримка з боку значущих дорослих, групова робота, спрямована на усвідомлення особистісної цінності.

3. Навчання асертивної поведінки та навичок ефективної комунікації

Асертивна поведінка – це здатність відстоювати свої права, не порушуючи права інших. Юнацтво має вміти говорити «ні», висловлювати свою думку без страху осуду та захищати власні межі. Тренінги з комунікації, рольові ігри, техніки активного слухання та навички конструктивного розв'язання конфліктів допоможуть розвинути ці якості.

4. Формування навичок розпізнавання маніпуляцій та психологічного насильства

Багато молодих людей потрапляють у віктимні ситуації через незнання психологічних маніпуляцій. Навчання виявленню маніпулятивних стратегій (газлайтинг, провина, тиск на жалість, токсична критика тощо) дозволяє запобігти втягуванню в небезпечні стосунки. Практичними методами можуть бути аналіз реальних ситуацій, перегляд тематичних відеоматеріалів із подальшим обговоренням, виконання вправ на визначення прихованих маніпуляцій.

5. Розвиток емоційної стійкості та саморегуляції

Юнаки мають навчитися контролювати свої емоції, особливо у стресових ситуаціях. Медитативні техніки, дихальні практики, тілесно-орієнтовані методики допоможуть розвинути самоконтроль. Також корисно

навчати молодь алгоритмам поведінки в екстремальних умовах, що сприятиме впевненості у своїх силах та мінімізує ризик панічних реакцій.

6. Усвідомлення та встановлення особистісних кордонів

Чіткі особисті межі – це захист від маніпуляторів та агресорів. Молодь повинна навчитися розпізнавати моменти, коли їхні кордони порушуються, та вміти коректно реагувати. Ефективними є вправи на усвідомлення меж, тренінги з відстоювання особистої позиції, техніки невербальної комунікації, що демонструють впевненість.

7. Підвищення рівня соціальної підтримки

Наявність друзів, наставників, значущих дорослих, які готові підтримати в складній ситуації, значно знижує ймовірність віктимної поведінки. Варто сприяти розвитку здорових соціальних зв'язків, участі у групових активностях, створенню безпечного простору, де юнаки можуть відкрито ділитися своїми переживаннями та отримувати допомогу.

8. Освіта щодо прав та механізмів захисту

Знання своїх прав і можливостей їхнього захисту значно підвищує безпеку молоді. Юнаки мають бути обізнані щодо юридичних механізмів протидії насильству, організацій, що надають допомогу, алгоритмів дій у критичних ситуаціях. Важливо знайомити їх із контактами кризових центрів, психологічних служб та правозахисних організацій.

Попередження віктимності у юнацькому віці можливе за умови формування психологічної стійкості, впевненості в собі, критичного мислення та навичок безпечної взаємодії. Комплексний підхід, що включає просвітницьку діяльність, психологічні тренінги, розвиток самосвідомості та зміцнення особистісних ресурсів, допоможе молоді уникнути віктимної поведінки та сформувати здорові стосунки із соціумом.

Висновки до розділу 3

У ході проведеного дослідження було встановлено, що конкурентний імідж підприємства суттєво залежить від сприйняття споживачами основних характеристик його діяльності. Виявлено, що оцінка якості продукції, рівня сервісу та цінової політики безпосередньо впливає на загальне ставлення клієнтів до компанії. Позитивне сприйняття цих аспектів сприяє формуванню лояльності споживачів та їх готовності рекомендувати продукцію або послуги підприємства іншим.

Аналіз результатів дозволив встановити ключові чинники, які формують конкурентний імідж підприємства та впливають на споживчу поведінку. Зокрема, важливу роль відіграють рівень довіри до бренду, відповідність продукції очікуванням клієнтів, а також репутація компанії на ринку. Виявлено, що споживачі віддають перевагу підприємствам, які демонструють стабільність, інноваційність та відкритість у комунікаціях.

Отримані дані свідчать про необхідність стратегічного підходу до управління іміджем компанії, враховуючи основні очікування та уподобання споживачів. Для зміцнення конкурентного іміджу доцільно впроваджувати комплекс заходів, спрямованих на підвищення якості продукції, вдосконалення сервісу та формування привабливої цінової політики. Крім того, особливу увагу варто приділити розвитку маркетингових стратегій, зокрема активному використанню цифрових каналів комунікації та персоналізованому підходу до взаємодії зі споживачами.

Загалом результати дослідження підтверджують важливість якісної маркетингової політики та побудови ефективних комунікацій із клієнтами для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства. Дотримання цих принципів сприятиме зміцненню позицій компанії на ринку, підвищенню рівня задоволеності клієнтів і формуванню довгострокових відносин із ними.

ВИСНОВКИ

В кваліфікаційній роботі було розглянуто та досліджено:

1. Теоретичний аналіз проблеми віктимності у юнацькому віці показав, що цей феномен є результатом складного і багатогранного взаємодії низки психологічних, соціальних та виховних факторів, які можуть взаємно посилювати один одного. Віктимність у підлітків, тобто схильність ставати жертвами насильства або маніпуляцій, є наслідком не лише індивідуальних особливостей, а й соціальних умов, у яких ці особи перебувають. Важливо розуміти, що віктимна поведінка не є вродженою рисою особистості, а формується в процесі взаємодії з оточенням, через вплив різноманітних чинників. Серед основних психологічних чинників виділяється низький рівень самооцінки, емоційна незрілість, вразливість до впливу оточення та недостатня здатність до самозахисту. Підлітки, які мають низьку самооцінку, часто мають труднощі з встановленням здорових меж у взаєминах з іншими людьми, що може призводити до зловживань з боку оточення. Емоційна незрілість, що є характерною рисою багатьох підлітків, також сприяє розвитку віктимної поведінки. Молоді люди часто не вміють адекватно реагувати на стресові ситуації, що робить їх більш вразливими до маніпуляцій або насильства з боку однолітків чи дорослих. Крім того, недостатня здатність до самозахисту, як фізичного, так і емоційного, може призвести до того, що підлітки не здатні стояти на захисті своїх прав та інтересів, що з часом сприяє розвитку віктимної поведінки.

2. Аналіз факторів, що впливають на формування віктимності, вказує на їх багатогранність. Психологічні чинники, такі як низька самооцінка, емоційна нестабільність і соціальна тривожність, часто виступають передумовами до розвитку віктимної поведінки. Соціальні чинники, зокрема вплив однолітків, неадекватна підтримка з боку родини, а також нездорові стосунки з оточенням можуть сприяти виникненню відчуття безпорадності і

вразливості. Виховні чинники, такі як відсутність чітких меж або занадто строгий контроль, можуть також погіршувати ситуацію.

3. У ході проведеного дослідження було здійснено комплексну оцінку ставлення споживачів до двох підприємств, що функціонують у сфері послуг, із застосуванням методу семантичного диференціала. Даний метод дав змогу виявити не лише загальне емоційне та когнітивне сприйняття брендів, а й конкретизувати уявлення споживачів про ключові характеристики кожного підприємства — такі як рівень обслуговування, надійність, інноваційність, доступність та престижність. Отримані результати дозволили визначити сильні та слабкі сторони іміджу кожної компанії, а також провести порівняльний аналіз їх конкурентних позицій на відповідному сегменті ринку. Дослідження засвідчило, що споживчі оцінки відіграють важливу роль у формуванні конкурентного образу підприємства. У процесі аналізу було виявлено певні відмінності у сприйнятті досліджуваних компаній, зокрема за такими критеріями, як рівень довіри до бренду, ступінь престижу, якість обслуговування та емоційна привабливість. Ці показники мають суттєве значення для формування лояльності клієнтів та загального ставлення до компанії як надійного партнера чи постачальника послуг. Наявність виявлених відмінностей дає підстави говорити про неоднорідність конкурентного середовища та необхідність постійного моніторингу змін у споживчому сприйнятті.

4. Попередження віктимності у юнацькому віці можливе за умови формування психологічної стійкості, впевненості в собі, критичного мислення та навичок безпечної взаємодії. Комплексний підхід, що включає просвітницьку діяльність, психологічні тренінги, розвиток самосвідомості та зміцнення особистісних ресурсів, допоможе молоді уникнути віктимної поведінки та сформувати здорові стосунки із соціумом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовть О. Про дослідження віктимної поведінки молоді у морально-правовому вимірі *Вісник Нац. ун-ту оборони України*: зб. наук. Праць. 2012. Вип.1(26). С.131–138.
2. Бойко М. Г. Соціальна підтримка жертв насильства: психологічний аспект. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2020. 198 с.
3. Василевська О. І., Дворніченко Л. Л. Методи арт-терапії в консультиванні. Теорія і практика сучасної психології. 2019. № 1. Т. 1. С. 145-149. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/part_1/31.pdf (дата звернення: 14.01.2025).
4. Вакуліч Т.М. Психологія віктимної поведінки. Навч. посібн. Київ: Науковий світ, 2009. 152 с.
5. Віктимологія: навчальний посібник / за заг. ред. проф. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2017. 308 с. URL: http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/posib_viktimologiya2017_finaln.pdf (дата звернення: 14.02.2025).
6. Вічалковська Н. К. Техніки психодрами в психокорекційній роботі: методичні рекомендації. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2018. 17 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19124/3/tekhn_psychodr.pdf (дата звернення: 18.12.2021).
7. Raievska Y. M., Turykina O. L. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE WOMEN'S VICTIM BEHAVIOR. *Habitus*. 2024. № 57. С. 241–245. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.40>
8. Голіна В.В, Н.В. Сметаніна, К.Д. Кулик “Навчально-методичний посібник для самостійної роботи з навчальнох дисципліни «Віктимологія» галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право», другий (магістерський) рівень. Харків, Нац. Юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 52–60.
9. Гарькавець С. О. Проблема віктивної особистості та її

психологічні класифікації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля*. Сєверодонецьк: СХУ ім. В. Даля, 2019. № 2 (49). С. 79–90. URL: <http://tppjournal.com.ua/n49y2k19.html> (дата звернення: 18.02.2025).

10. Гарькавець С. О. *Форми віктивності особистості у ранньому юнацькому віці*. Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Сєверодонецьк: СХУ ім. В. Даля, 2019. № 2 (49). С. 62–74. URL: <http://tppjournal.com.ua/n53y2k20a5.html> (дата звернення: 18.02.2025).

11. Долгий О. А., Мудряк Т. О., Омельчук Л. В. Жертва злочину як головний елемент віктимології. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1(5). С. 28–34. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/doc/979/1/954_IR.pdf (дата звернення: 14.02.2025).

12. Дерев'янюк С.П. Роль емоційного інтелекту в запобіганні віктимності молоді. *Наука і освіта*. 2018. №9-10. С.44–51. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2018/9_10_2018/6.pdf (дата звернення: 14.02.2025).

13. Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад. *Метод. посіб./за заг. ред. Кочемировська О.О.* Київ: ФОП Клименко, 2020. 64 с. URL: https://genderindetail.org.ua/netcat_files/65/73/GBV_Response_general_matters_FINAL_WEB_27042020.pdf

14. Калька Н., Ковальчук З. *Практикум з арт-терапії: навчально-методичний посібник*. Ч. 1, Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с. URL: <https://cutt.ly/wKtp6Db> (дата звернення: 14.01.2025).

15. Никоненко О.В. *Практикум із загальної психології: методичні рекомендації для студентів денної та заочної форм навчання* / О. В. Никоненко. - Київ: Університет "КРОК", 2024. - 52 с. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/3625> (дата звернення: 18.02.2025).

16. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навчальний посібник, Суми: Університетська книга, 2020. 304 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/9286> (дата звернення: 15.01.2025).
17. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. *Психологія і суспільство. Теоретична психологія*. 2006. № 1. С. 96 - 112. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/15107/1/2006_1.pdf (дата звернення: 14.02.2025).
18. Навчально-методичний посібник «Психологічні основи віктимології» /Уклад.: С. О. Гарькавець. Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 170 с. <https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a051faa4-6b3b-4178-8105-3123caf758c3/content>
19. Ревенко С. П. Соціально-психологічні особливості впливу зрілої ідентичності та психологічне благополуччя студентської молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірка наукових праць*, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. С. 277–284. URL: http://tppjournal.com.ua/n50y2k19_tom_3_a25.html (дата звернення: 14.03.2025).
20. Сингаївська І.В. Сучасні прояви віктимності жінок: окремі питання віктимологічної профілактики. *Форум права*. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. № 2. С. 834–838.
21. Туляков В. А. Віктимологія (соціальні і кримінологічні проблеми) : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2000. 336 с.
22. Теслик, Н. М. Віктимологія [Електронний ресурс] : навч. посіб. Суми : СумДУ, 2021. 71 с.
23. Теслик Н., Громико Д., Гончаренко А. Ризики віктимізації студентської молоді у віртуальному просторі (на прикладі кібершахрайства). *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2021. Випуск 10. С. 179 – 185. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2021/27.pdf (дата звернення: 27.01.2025).

24. Техніки психодрами в психологічній роботі: методичні рекомендації. Луцьк: *Східноєвропейський університет імені Лесі Українки*, 2018. 17 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19124/3/tekhn_psyhodr.pdf (дата звернення: 18.02.2025).
25. Чаплак Я. В., Чуйко Г.В. Віктимність як соціально-психологічна проблема сучасності. *Актуальні проблеми психології*. 12.12.2015. С. 454–466. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/43.pdf> (дата звернення: 14.03.2025).
26. Шевченко Л. О. Структурні складові віктимної особистості. *Форум права*. 2012. № 4 С. 1058–1063. URL: <https://cutt.ly/IKtaS1C> (дата звернення: 14.02.2025).
27. Ступак С. С. Соціально-психологічні чинники віктимізації особистості : Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 053 "Психологія". Ніжин, 2023. 64 с. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/3354..>
28. Шевченко Л.О. Психологічні характеристики віктимної особистості. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 181-185.
29. Шиліна А. А., Іванов М. С. Гендерні особливості статусно-рольової та поведінкової віктимності неповнолітніх. *Право і безпека*. 2016. №4. С. 169–173.
30. Mendelsohn, B. Une nouvelle branche de la science bio-psycho-sociale, la victimologie. *Etudes Internationales de Psycho-Sociologie Criminelle*. France. JulySeptember 1956. P. 105-108
31. Karpman S. B. (1968). Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin*. 7(26), 39–43.
32. Roberts R. “Battered women and their families: intervention strategies and treatment programs” New York: Springer Publishing Company, 1998. 530 p.
33. Courtney E, Article Learned Helplessness: Seligman’s Theory of Depression, 2018. Режим доступу: <https://positivepsychology.com/learned->

[helplessness-seligman-theory-depression-cure/](#)(дата звернення: 14.02.2025).

34. Vollhardt J. R. The Social Psychology of Collective Victimhood. Oxford University Press, 2020. 472 p.
35. Walklate S. L. Handbook of Victims and Victimology. London: Taylor & Francis Ltd, 2017. 394 p.
36. Wemmers Jo-A. M. Victimology: A Canada Perspective. Toronto: University of Toronto Press, 2017. 336 p.
37. Timchenko O., Khrystenko V., Lefterov V., et al. There a «victim syndrome» among forced displaced persons in Ukraine? // International Journal of Psychosocial Rehabilitation. Hampstead Psychological Associates. 2020. V. 24 (6). P. 13092- 13110.
38. Schwartz J. L., Virga M. & Yeldell S. The Victimology Handbook. Fours Edition. Kendall Hunt, 2019. 362 p.
39. Shlomo G. S., Knepper P. & Kett M. International Handbook of Victimology. NY.: CRC Press, 2019. 732 p
40. Pratt T. C. & Turanovic J. J. Revitalizing Victimization Theory. London: Available on Taylor & Francis eBooks, 2021. 328 p.
41. Halder D. Cyber Victimology. Decoding Cyber-Crime Victimization. London, UK: Taylor & Francis Ltd, 2021. 120 p
42. Elias R. The Politics of Victimization: Victims, Victimology & Human Rights. Kindle Edition, 2019. 544 p.
43. Fattah E. A. Victimology: A Discipline in Transition. Copyrighted Material, 2019. 308 p.
44. Duggan M. Revisiting the «Ideal Victim». Developments in Critical Victimology. N.Y.: Policy Press, 2018. 340 p
45. Daigle L. E. & Muftic L. R. Victimology: A Comprehensive Approach (NULL). 2 nd Edition. N.Y.: SAGE Publications, Inc, 2019. 432 p.
46. Daigle L. E. Victimology. 2th Edition. SAGE Publications, Inc, 2017. 720 p.
47. Daigle L. E. Victimology. The Essentials. SAGE Publications, Inc,

2021. 432 p.

48. Continuity and Change in Adolescent Victimization
Дослідження про вплив імпульсивності на ризик віктимізації серед підлітків.

URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6530919/> (дата звернення: 14.02.2025).

49. Panter-Brick, C., & Leckman, J. F. (2013). Editorial Commentary: Resilience in child development—interconnected pathways to wellbeing. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 333–336. URL: <https://doi.org/10.1111/jcpp.12057> (дата звернення: 14.03.2025).

50. Triplett, K. N., Tedeschi, R. G., Cann, A., Calhoun, L. G., & Reeve, C. L. (2012). Posttraumatic growth, meaning in life, and life satisfaction in response to trauma. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(4), 400–410. URL: <https://doi.org/10.1037/a0024204> (дата звернення: 14.03.2025).

51. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. URL: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01 (дата звернення: 14.03.2025).

52. Ogińska-Bulik, N., & Kobylarczyk, M. (2016). Association between resiliency and posttraumatic growth in firefighters: the role of stress appraisal. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 22(1), 40–48. URL: <https://doi.org/10.1080/10803548.2015.1109372> (дата звернення: 14.03.2025).

53. Lee, D., Yu, E. S., & Kim, N. H. (2020). Resilience as a mediator in the relationship between posttraumatic stress and posttraumatic growth among adult accident or crime victims: the moderated mediating effect of childhood trauma. *European Journal of Psychotraumatology*, 11(1), 1704563. URL: <https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1704563> (дата звернення: 14.03.2025).

54. Ttofi, M. M., Bowes, L., Farrington, D. P., & Lösel, F. (2014). Protective factors interrupting the continuity from school bullying to later internalizing and externalizing problems: A systematic review of prospective longitudinal studies. *Journal of School Violence*, 13(1), 5–38. URL: <https://doi.org/10.1080/15388220.2013.857345> (дата звернення: 14.03.2025).

55. Wang, R. A. H., Davis, O. S. P., Wootton, R. E., et al. (2017). Social support and mental health in late adolescence are correlated for genetic, as well as environmental, reasons. *Scientific Reports*, 7(1), 13088. <https://doi.org/10.1038/s41598-017-13449-2> (дата звернення: 14.03.2025).
56. Ford, J. D., Elhai, J. D., Connor, D. F., & Frueh, B. C. (2010). Poly-victimization and risk of posttraumatic, depressive, and substance use disorders and involvement in delinquency in a national sample of adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 46(6), 545–552. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.11.212> (дата звернення: 14.03.2025).
57. Fowler, P. J., Tompsett, C. J., Braciszewski, J. M., et al. (2009). Community violence: A meta-analysis on the effect of exposure and mental health outcomes of children and adolescents. *Development and Psychopathology*, 21(1), 227–259. URL: <https://doi.org/10.1017/S0954579409000145> (дата звернення: 14.03.2025).
58. Juvenile Violent Victimization, 1995–2018 Огляд насильницької віктимізації серед неповнолітніх у США за період 1995–2018 років. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/juvenile-violent-victimization.pdf> (дата звернення: 14.03.2025).
59. A Systematic Literature Review on the Link Between Peer Victimization and Literacy Огляд досліджень про взаємозв'язок між віктимізацією однолітками та грамотністю. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2024.1390271/full> (дата звернення: 14.03.2025).
60. Victimization, Psychological Distress and Subsequent Offending in Adolescents. Дослідження психологічного дистресу як медіатора між віктимізацією та правопорушеннями. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3187546/> (дата звернення: 14.03.2025).
61. Juvenile Victimization Questionnaire. Інструмент для оцінки досвіду віктимізації серед молоді. URL: <https://www.unh.edu/ccrc/juvenile-victimization-questionnaire> (дата звернення: 14.03.2025).

Всього джерел – 61

Джерел за останні п'ять років - 29

Джерел зарубіжних авторів за останні п'ять років – 12

(41,44,45,46,47,48,49,50,60, 65,66,67)

Джерел українських авторів за останні п'ять років – 20(2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11,

12,13,16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,34)

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник Басса-Дарки

ПІБ _____

Статьь ____ Вік _____ Місце роботи батьків _____

Інструкція: поставте «так» навпроти тих положень, з якими Ви погоджуєтесь, і «ні» - біля тих, з якими Ви не згодні.

1. Інколи я не можу справитися з бажанням заподіяти шкоду іншим
2. Іноді я розпускаю плітки про людей, яких не люблю
3. Я легко гарячкую, але швидко заспокоююся
4. Якщо мене не попросять по-доброму, я не виконаю прохання
5. Я не завжди отримую те, що мені належить
6. Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною
7. Якщо я не схвалюю поведінки друзів, то даю їм це відчуття
8. Якщо мені трапилося обдурити кого-небудь, я відчуваю докори сумління
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину
10. Я ніколи не гарячкую настільки, щоб кидатися предметами
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його
13. Інші вміють майже завжди використовувати сприятливі обставини
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які відносяться до мене більш дружньо, ніж я очікував
15. Я часто не погоджуюся з людьми
16. Іноді мені на думку приходять думки, яких я соромлюся

17. Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому
18. Коли я гарячкую, то ляскаю дверима
19. Я набагато дратівливіший, аніж здається оточуючим
20. Якщо хто-небудь корчить із себе начальника, я завжди чиню йому наперекір
21. Мене не дуже засмучує моя доля
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене
23. Я не можу утриматися від суперечки, якщо люди не погоджуюся зі мною
24. Люди, що ухиляються від роботи, повинні мати відчуття провини
25. Той, хто ображає мене або мою сім'ю, запрошується на бійку
26. Я не здатний на грубі жарти
27. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися
29. Майже кожного тижня я бачу кого-небудь, хто мені не подобається
30. Досить багато людей заздрять мені
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мої права
32. Мене пригноблює те, що я мало роблю для своїх батьків
33. Люди, які постійно підводять вас, коштують того, щоб їм дати щигля в ніс
34. Від злості я іноді буваю похмурий
35. Якщо до мене відносяться гірше, ніж я того заслуговую, я не турбуюся
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю на нього уваги
37. Хоча я і не показую цього, іноді мене гризе заздрість
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до «сильних» виразів
40. Мені хочеться, щоб мої помилки пробачили
41. Я рідко даю здачу, навіть якщо хто-небудь ударить мене

42. Коли мені щось не виходить, я іноді нервуюся
43. Іноді люди дратують мене просто своєю присутністю
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряй чужим»
46. Якщо хто-небудь дратує мене, я готовий сказати все, що я про нього думаю
47. Я роблю багато такого, про що згодом жалкую
48. Якщо я розсерджуся, то можу ударити кого-небудь
49. З десяти років я ніколи не проявляв спалахів гніву
50. Я часто відчуваю себе, як порохова бочка, готова вибухнути
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою не легко поладнати
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини примушують людей робити щось приємне для мене
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь
54. Невдачі засмучують мене
55. Я б'юся не рідше і не частіше, чим інші
56. Я можу пригадати випадок, коли я був настільки злий, що хапав ту, що попалася мені під руку, річ і ламав її
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку
58. Іноді я відчуваю, що життя поступає зі мною несправедливо
59. Раніше я думав, що більшість людей говорять правду, але тепер я в це не вірю
60. Я лаюся із злості
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість
62. Якщо для захисту своїх прав мені треба застосовувати фізичну силу, я застосовую її
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю по столу кулаком
64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються

65. У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити

66. Я не умію поставити людини на місце, навіть якщо він того заслуговує

67. Я часто думаю, що жив неправильно

68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки

69. Я не вибухаю із-за дрібниць

70. Мені рідко приходить в голову, що люди намагаються розсердити або образити мене.

71. Я часто просто погрожую людям, хоч і не збираюся виконувати погрози

72. Останнім часом я став занудою

73. У спорі я часто підвищую голос

74. Зазвичай я прагну приховувати погане ставлення до людей

75. Я краще погоджуся з чим-небудь, чим стану сперечатися.

Фрайбурзька анкета агресивності

ПІБ _____

Стать _____ Вік _____

Місце роботи батьків _____

Інструкція: поставте «+», якщо ця відповідь на відповідне питання має до вас відношення, і «-», якщо питання вас не стосується.

1. Я знаю, що однолітки за моєю спиною говорять про мене погано
2. Я рідко даю здачу, коли мене б'ють
3. Я швидко втрачаю самовладання, проте також швидко заспокоююся
4. Якщо мені зі здачею дають на одну гривню більше і я її беру, то пізніше за мене мучить совість
5. Я можу так розлютитися, що буду наприклад, бити все підряд
6. Чесно кажучи, мені іноді приносить задоволення мучити інших
7. Якщо по відношенню до мене хтось поступає несправедливо, то я бажаю йому справжнього покарання
8. Я вірю в те, що за зло можна відплатити добром, і відповідно до цього дію
9. Якщо грубо звертаються до кого-небудь з моїх друзів, то ми разом думаємо про покарання
10. У мене інколи бувають труднощі з батьками
11. Собака, який не слухається, заслуговує удару
12. З іншими, які люб'язніші, ніж я міг чекати, я тримаюся обережно
13. Якщо я винен для захисту своїх прав застосувати фізичну силу, то я так і роблю
14. У мене часто бувають розбіжності з іншими
15. Мені здається, що велика частина поганих вчинків одного разу буде

покарана

16. Коли я розлючений, я охоче звільняюся від цього стану під час фізичної роботи

17. Раніше я іноді дуже охоче мучив інших, наприклад, вивертав руки, смикав за волосся і т.д.

18. Іноді я собі уявляю, які жахи повинні були б відбутися з тими, хто до мене несправедливий

19. Я можу пригадати, що одного разу був такий розсерджений, що узяв першу річ, що опинилася під рукою, і розірвав або розбив її

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

Прізвище, ім'я _____

Інструкція. На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.

18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би ...
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі для опитувальника:

- 1 «Прийняття-відхилення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Таблиця Г.1 – Сирі дані за опитувальником Басса-Дарки

№	Прізвище імя	Стать	Фізична агресія	Непряма агресія	Вербальна агресія	Негативізм
1	Іваненко Д.	хлопець	32	31	0	0
2	Лисенко Т.	хлопець	28	0	0	0
3	Лисенко В.	хлопець	17	0	11	0
4	Лисенко О.	хлопець	0	14	37	0
5	Мельник Д.	хлопець	0	0	0	0
6	Іваненко А.	хлопець	0	28	20	0
7	Сидоренко Т.	хлопець	18	0	10	27
8	Петренко М.	хлопець	0	37	0	36
9	Петренко Д.	хлопець	0	24	0	19
10	Лисенко А.	хлопець	0	0	13	0
11	Ковальчук Ю.	хлопець	0	0	28	0
12	Івненко Ю.	хлопець	0	12	35	0
13	Федорчук М.	хлопець	30	33	38	0
14	Шевченко Д.	хлопець	0	0	0	33
15	Ковальчук І.	хлопець	0	0	0	12
16	Романенко Т.	хлопець	12	0	0	21
17	Федорчук О.	хлопець	0	0	0	0
18	Лисенко О.	хлопець	0	0	0	22
19	Мельник М.	хлопець	35	13	26	11
20	Федорчук М.	хлопець	0	0	0	12
21	Гончар Д.	хлопець	15	0	0	14
22	Сидоренко В.	хлопець	11	0	0	0
23	Петренко Ю.	хлопець	16	0	0	17
24	Шевченко Ю.	хлопець	0	0	0	35
25	Іваненко В.	хлопець	36	0	11	32
26	Сидоренко Т.	хлопець	0	25	32	32
27	Гончар Д.	хлопець	36	0	0	0
28	Ковальчук І.	хлопець	26	16	33	16
29	Романенко А.	хлопець	20	19	31	0
30	Лисенко В.	хлопець	36	16	0	33
31	Мельник Я.	дівчина	21	0	14	26
32	Смдоренко О.	дівчина	0	0	0	13
33	Петренко М.	дівчина	28	0	10	38
34	Федорчук І.	дівчина	31	0	0	31
35	Сидоренко А.	дівчина	33	0	0	0
36	Федорчук О.	дівчина	0	0	0	22
37	Лисенко Н.	дівчина	0	0	0	27
38	Ковальчук О.	дівчина	29	0	0	0
39	Лисенко В.	дівчина	15	0	0	0
40	Сидоренко О.	дівчина	0	0	29	22

Продовження таблиці Г.1

41	Сидоренко О.	дівчина	0	11	20	19
42	Петренко Я.	дівчина	0	10	26	21
43	Лисенко В.	дівчина	0	0	39	39
44	Лисенко Т.	дівчина	38	14	0	11
45	Петренко В.	дівчина	0	26	22	0
46	Гончар В.	дівчина	0	0	0	0
47	Ковальчук Я.	дівчина	35	19	0	19
48	Петренко А.	дівчина	0	0	18	0
49	Ковальчук Т.	дівчина	0	0	0	0
50	Іваненко О.	дівчина	0	0	11	36
51	Федорчук І.	дівчина	0	32	0	32
52	Шевченко І.	дівчина	0	0	18	22
53	Федорчук В.	дівчина	26	0	18	0
54	Петренко В.	дівчина	0	14	0	0
55	Іваненко А.	дівчина	0	15	0	12
56	Федорчук І.	дівчина	26	39	0	0
57	Федорчук М.	дівчина	29	0	0	0
58	Лисенко О.	дівчина	0	11	38	23
59	Ковальчук Я.	дівчина	31	0	20	29
60	Романенко І.	дівчина	0	0	17	38

Додаток Д

Таблиця Д.1 – Сирі дані за опитувальником Фрайбурзька анкета агресивності

№	Прізвище імя	Стать	Фрустрація	Дратівливість	Озлобленість	Підозрілість
1	Іваненко Д.	хлопець	46	51	55	42
2	Лисенко Т.	хлопець	57	49	46	40
3	Лисенко В.	хлопець	56	48	49	35
4	Лисенко О.	хлопець	53	51	53	52
5	Мельник Д.	хлопець	53	52	52	47
6	Іваненко А.	хлопець	49	56	43	35
7	Сидоренко Т.	хлопець	43	52	40	34
8	Петренко М.	хлопець	64	51	47	38
9	Петренко Д.	хлопець	60	47	56	39
10	Лисенко А.	хлопець	55	57	39	36
11	Ковальчук Ю.	хлопець	52	44	43	43
12	Івненко Ю.	хлопець	51	51	44	48
13	Федорчук М.	хлопець	47	59	46	38
14	Шевченко Д.	хлопець	68	54	38	45
15	Ковальчук І.	хлопець	62	52	43	37
16	Романенко Т.	хлопець	56	52	52	45
17	Федорчук О.	хлопець	62	52	43	40
18	Лисенко О.	хлопець	64	57	46	44
19	Мельник М.	хлопець	51	44	43	41
20	Федорчук М.	хлопець	51	54	49	44
21	Гончар Д.	хлопець	49	52	41	40
22	Сидоренко В.	хлопець	61	52	38	44
23	Петренко Ю.	хлопець	50	54	48	50
24	Шевченко Ю.	хлопець	53	53	49	33
25	Іваненко В.	хлопець	58	53	49	42
26	Сидоренко Т.	хлопець	54	59	52	40
27	Гончар Д.	хлопець	63	51	44	42
28	Ковальчук І.	хлопець	53	56	58	41
29	Романенко А.	хлопець	52	43	50	34
30	Лисенко В.	хлопець	61	44	46	46
31	Мельник Я.	дівчина	45	47	46	44
32	Сидоренко О.	дівчина	46	48	45	41
33	Петренко М.	дівчина	47	53	40	37
34	Федорчук І.	дівчина	53	47	47	38
35	Сидоренко А.	дівчина	46	50	49	36
36	Федорчук О.	дівчина	56	44	49	46
37	Лисенко Н.	дівчина	52	49	43	39
38	Ковальчук О.	дівчина	50	49	37	39
39	Лисенко В.	дівчина	50	47	36	40
40	Сидоренко О.	дівчина	48	48	46	36
41	Сидоренко О.	дівчина	55	49	41	41
42	Петренко Я.	дівчина	53	38	46	40

Продовження таблиці Д.1

43	Лисенко В.	дівчина	38	44	38	45
44	Лисенко Т.	дівчина	57	58	40	39
45	Петренко В.	дівчина	55	51	42	30
46	Гончар В.	дівчина	48	41	36	45
47	Ковальчук Я.	дівчина	52	51	38	35
48	Петренко А.	дівчина	49	41	35	33
49	Ковальчук Т.	дівчина	62	48	36	34
50	Іваненко О.	дівчина	50	39	49	45
51	Федорчук І.	дівчина	47	50	38	32
52	Шевченко І.	дівчина	42	38	48	45
53	Федорчук В.	дівчина	51	44	47	46
54	Петренко В.	дівчина	56	48	43	38
55	Іваненко А.	дівчина	46	52	43	38
56	Федорчук І.	дівчина	55	47	37	44
57	Федорчук М.	дівчина	60	40	38	35
58	Лисенко О.	дівчина	51	57	46	37
59	Ковальчук Я.	дівчина	48	37	49	32
60	Романенко І.	дівчина	45	39	47	33

Додаток Е

Таблиця Е.1 – Сирі дані за опитувальником А.Варги та В.Століна

№	Прізвище імя	Стать	Прийняття-відкидання	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Ставлення до невдач дитини
1	Іваненко Д.	хлопець	64	58	58	69	51
2	Лисенко Т.	хлопець	73	57	62	57	53
3	Лисенко В.	хлопець	68	61	54	53	54
4	Лисенко О.	хлопець	74	66	60	62	53
5	Мельник Д.	хлопець	69	77	60	59	49
6	Іваненко А.	хлопець	69	74	57	63	58
7	Сидоренко Т.	хлопець	68	65	53	57	45
8	Петренко М.	хлопець	75	69	58	62	43
9	Петренко Д.	хлопець	66	62	61	62	50
10	Лисенко А.	хлопець	63	68	49	56	51
11	Ковальчук Ю.	хлопець	68	63	57	58	55
12	Івненко Ю.	хлопець	69	64	63	59	49
13	Федорчук М.	хлопець	69	63	50	56	52
14	Шевченко Д.	хлопець	68	62	56	65	51
15	Ковальчук І.	хлопець	69	66	57	61	44
16	Романенко Т.	хлопець	69	68	63	67	44
17	Федорчук О.	хлопець	71	61	61	60	49
18	Лисенко О.	хлопець	79	55	46	64	45
19	Мельник М.	хлопець	71	78	58	62	45
20	Федорчук М.	хлопець	68	70	53	76	43
21	Гончар Д.	хлопець	73	53	62	62	58
22	Сидоренко В.	хлопець	63	71	57	63	53
23	Петренко Ю.	хлопець	74	65	59	61	45
24	Шевченко Ю.	хлопець	72	66	56	62	45
25	Іваненко В.	хлопець	69	71	53	61	46
26	Сидоренко Т.	хлопець	70	63	52	52	41
27	Гончар Д.	хлопець	72	62	58	68	46
28	Ковальчук І.	хлопець	72	63	61	64	50
29	Романенко А.	хлопець	72	64	59	53	46
30	Лисенко В.	хлопець	74	63	58	48	53
31	Мельник Я.	дівчина	72	61	61	58	52
32	Смдоренко О.	дівчина	68	61	53	52	53
33	Петренко М.	дівчина	69	56	56	58	40
34	Федорчук І.	дівчина	64	61	55	63	52
35	Сидоренко А.	дівчина	61	59	54	56	44
36	Федорчук О.	дівчина	55	67	57	56	48
37	Лисенко Н.	дівчина	72	65	64	59	55
38	Ковальчук О.	дівчина	55	62	61	60	54
39	Лисенко В.	дівчина	73	59	51	56	50

Продовження таблиці Е.1

40	Сидоренко О.	дівчина	73	68	60	56	48
41	Сидоренко О.	дівчина	70	64	58	60	46
42	Петренко Я.	дівчина	60	61	61	61	48
43	Лисенко В.	дівчина	67	69	62	61	52
44	Лисенко Т.	дівчина	66	65	55	71	51
45	Петренко В.	дівчина	60	69	48	53	47
46	Гончар В.	дівчина	62	59	52	54	46
47	Ковальчук Я.	дівчина	65	66	54	62	53
48	Петренко А.	дівчина	62	71	54	61	49
49	Ковальчук Т.	дівчина	65	64	63	68	51
50	Іваненко О.	дівчина	69	62	60	61	47
51	Федорчук І.	дівчина	57	64	54	61	54
52	Шевченко І.	дівчина	66	70	56	59	52
53	Федорчук В.	дівчина	65	65	58	58	49
54	Петренко В.	дівчина	62	64	57	66	51
55	Іваненко А.	дівчина	72	57	55	61	47
56	Федорчук І.	дівчина	80	69	54	41	54
57	Федорчук М.	дівчина	73	65	54	47	57
58	Лисенко О.	дівчина	60	66	49	69	50
59	Ковальчук Я.	дівчина	69	64	56	62	54
60	Романенко І.	дівчина	69	66	58	64	53

Додаток Є

Таблиця Є.1 – Сирі дані за шкалою Оліва А

№	Прізвище імя	Стать	Авторитарний	Демократчний	Ліберальний	Потуральний
1	Іваненко Д.	хлопець	58	80	64	49
2	Лисенко Т.	хлопець	70	73	63	51
3	Лисенко В.	хлопець	61	7080	65	59
4	Лисенко О.	хлопець	63	65	54	47
5	Мельник Д.	хлопець	59	71	55	43
6	Іваненко А.	хлопець	68	66	65	50
7	Сидоренко Т.	хлопець	63	7272	60	47
8	Петренко М.	хлопець	61	71	61	53
9	Петренко Д.	хлопець	73	76	48	56
10	Лисенко А.	хлопець	68	74	60	39
11	Ковальчук Ю.	хлопець	58	73	59	49
12	Івненко Ю.	хлопець	65	70	58	48
13	Федорчук М.	хлопець	70	71	55	54
14	Шевченко Д.	хлопець	60	69	61	55
15	Ковальчук І.	хлопець	61	80	57	45
16	Романенко Т.	хлопець	61	75	52	57
17	Федорчук О.	хлопець	62	69	59	49
18	Лисенко О.	хлопець	69	69	61	53
19	Мельник М.	хлопець	69	73	62	56
20	Федорчук М.	хлопець	68	76	59	53
21	Гончар Д.	хлопець	65	70	52	50
22	Сидоренко В.	хлопець	72	65	59	43
23	Петренко Ю.	хлопець	63	80	61	50
24	Шевченко Ю.	хлопець	67	64	62	55
25	Іваненко В.	хлопець	71	73	59	47
26	Сидоренко Т.	хлопець	76	77	54	49
27	Гончар Д.	хлопець	63	71	59	51
28	Ковальчук І.	хлопець	67	70	50	57
29	Романенко А.	хлопець	57	65	60	52
30	Лисенко В.	хлопець	61	62	5753	52
31	Мельник Я.	дівчина	60	73	48	46
32	Смдоренко О.	дівчина	49	58	56	50
33	Петренко М.	дівчина	64	70	41	53
34	Федорчук І.	дівчина	58	69	51	51
35	Сидоренко А.	дівчина	65	66	52	50
36	Федорчук О.	дівчина	58	68	50	50
37	Лисенко Н.	дівчина	67	62	49	47
38	Ковальчук О.	дівчина	53	61	51	54
39	Лисенко В.	дівчина	63	66	51	49
40	Сидоренко О.	дівчина	62	72	49	54

Продовження таблиці С.1

41	Сидоренко О.	дівчина	54	73	61	59
42	Петренко Я.	дівчина	60	78	54	48
43	Лисенко В.	дівчина	62	65	50	46
44	Лисенко Т.	дівчина	59	78	58	50
45	Петренко В.	дівчина	47	68	62	54
46	Гончар В.	дівчина	56	67	50	46
47	Ковальчук Я.	дівчина	55	61	53	42
48	Петренко А.	дівчина	62	66	53	54
49	Ковальчук Т.	дівчина	59	74	55	55
50	Іваненко О.	дівчина	67	63	55	46
51	Федорчук І.	дівчина	54	70	54	46
52	Шевченко І.	дівчина	56	67	58	46
53	Федорчук В.	дівчина	58	70	62	45
54	Петренко В.	дівчина	55	66	50	42
55	Іваненко А.	дівчина	62	71	53	44
56	Федорчук І.	дівчина	63	72	53	52
57	Федорчук М.	дівчина	55	67	64	49
58	Лисенко О.	дівчина	60	70	55	55
59	Ковальчук Я.	дівчина	55	61	50	46
60	Романенко І.	дівчина	62	68	54	42

29	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-						
30	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+						
31	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	-	-						
32	+	-	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+					
33	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	+	+	+	-	+	+					
34	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-						
35	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+					
36	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+	-					
37	-	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-					
38	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-				
39	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	-					
40	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	-				
41	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	+	-	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+				
42	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+				
43	+	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+	-	+				
44	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	+			
45	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+				
46	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-	+	-				
47	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+			
48	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-			
49	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	-				
50	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-			
51	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-				
52	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+		
53	+	+	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	+	+			
54	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-		
55	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+		
56	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-			
57	+	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	+	+		
58	+	-	-	+	-	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	
59	-	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	+	-	
60	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+
61	-	-	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	

62	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-		
63	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+			
64	+	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+		
65	+	+	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+		
66	+	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	
67	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-		
68	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-	+	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	+	-	
69	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+		
70	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
71	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+		
72	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+		
73	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+	-	+	+		
74	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	-	+	-	
75	-	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	
76	+	-	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+		
77	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+		
78	-	+	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	
79	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	
80	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	
81	+	+	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	
82	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	
83	-	-	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	
84	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+
85	-	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	-	
86	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+	-	

Примітка: горизонтально – номер питання, вертикально – номер респондента.